

BOGIŠIĆEV DALMATINSKI RUKOPIS I MLAĐA REDAKCIJA DUŠANOVA ZAKONODAVSTVA

Mošin Vladimir

Tradicija Dušanova zakonodavstva u kasnijim vremenima, koja se očitovala u razvoju t. zv. mlađe redakcije, dobila je svoj značaj tek u novije doba, i to zahvaljujući radovima A. Solovjeva, koji je u nizu rasprava pokazao, da ta redakcija ne predstavlja samo »kvarenje« prvobitnog spomenika od neiskusnih prepisivača, već i rezultat njegovog svjesnog prilagođavanja prilikama u životu srpskog naroda.¹ Već u svojim ranijim radovima, on je pomaknuo postanak »Ravaničke redakcije« iz doba patrijarha Pajsija (kako je nagađao Novaković) u drugu polovicu XVI. stoljeća², u doba srpskog pokreta za vrijeme patrijarha Jovana; međutim kasnije ga je analiza Grbaljskog i Paštrovskog rukopisa uvjerila, da je ta prerada nastala mnogo ranije, još u XV. stoljeću, i to ne u Peći, već (kao što je nagađao i Bogišić) u srpskim krajevima jadranskog primorja.³ Time je u razvoju mlađe redakcije pored dvije verzije, Ravaničke i Sofijsko-Tekelijeve, utvrđeno postojanje treće, primorske verzije, koja se najviše očuvala u Grbaljskom rukopisu (koju je objavio Solovjev u Spomeniku LXXXVII.) i u Paštrovskom (koji sam ja nakon toga objelodanio u Starinama 43).

Kad je moj rad o Paštrovskom rukopisu već bio u štampi, primio sam od prof. Solovjeva prijepis još jednog rukopisa »Primorske redakcije« t. zv. Bogišićeva, koji do sada još nije bio ni objavljen ni proučen, s prijedlogom da ga objavim sučelice sa Zagrebačkim (Paštrovskim). Tu ljubaznost nisam mogao iskoristiti, budući da je moj rad već bio u

¹ Pored drugih radova koje citiramo dalje, o životu Dušanova zakonodavstva u kasnijim vremenima vidi: A. Solovjev, Studije iz istorije našeg narodnog prava u XVIII veku, Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu 1947, 207—240; P. Šerović, Sudenje po Dušanovu zakoniku u XVII vijeku u Perastu, Istoriski zapisi, II, Cetinje 1949, 215—217; N. Radojčić, Dušanov zakonik, Novi Sad 1950; 19; I. Sindik, Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima i u Grblju, Zbornik u čast šeste stogodišnjice zakonika cara Dušana I, Beograd 1951, 119—182.

² A. Solovjev, Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka, Skoplje 1928, str. 227, 232; A. Solovjev, Srpske zakonske kompilacije XVII veka, Glas Srpske akademije CLVII 1933, str. 93.

³ A. Solovjev, Knjiga privilegija grbaljske župe (1647—1767) sa Dušanovim zakonikom, Spomenik Srpske akademije LXXXVII, 1938, str. 26—28; A. Solovjev, Predavanja iz istorije slovenskih prava, Beograd 1939, 163—164.

štampi, ali je prof. Solovjev ostavio kod mene svoj rukopis za slučaj kasnije upotrebe. U tom je rukopisu defektni tekst Bogišićeva primjerka bio ispravljen na osnovu Ravaničkog teksta, i to kako u pogledu rasporeda članova, tako i u pogledu smisla pokvarenih mjesta, a i s dopunama onih odredaba, koje su možda nepažnjom ispale u Bogišićevu rukopisu.

Prilikom ovogodišnjeg rada u Cavtatu na sređivanju Bogišićeva naučnog arhiva naišao sam i na taj rukopis mlađe redakcije Dušanova zakonodavstva. Kao i ostala građa naučnog arhiva on nije bio inventiran i ležao je među drugom građom koja s njim nije imala nikakve veze. Nije na se privlačio pažnju, jer je to bio prijepis iz sredine XIX. stoljeća.⁴ Pisan je valjda po narudžbi za nekog naučenjaka na običnim velikim arcima papira (18 listova s 35 ispisanih strana) u stupcu na dvije trećine strane s jednom praznom trećinom, gdje se nalaze bilješke od raznih ruku.

Nema dvojbe, da je to isti rukopis o kojem priopćuje podatke Bogišić u sastavu o bizantskim pravnim kompilacijama kod Srba: »Rukopis naše kompilacije, o kome ćemo evo da kažemo dvije riječi, obaznasmo samo da je negdje u Dalmaciji, a preko mjere loši prijepis njegov nami dopade u ruke 1869. godine u Beču. I ovdje najprije dolazi natpis: »Blagočestivago i hristoljubivago cara i velikago Konstantina Iustiniana grečeskago s patriarhom Grigoriem i velmuži carstva ego«. Na prvom mjestu poslije nukanja sudijam stoji »Zakon seoski«, koji sadrži gotovo svekolike članke nahodeće se u Hodoškom rukopisu, pače i tekući red članaka uglavnom je jednak Hodoškomu, to se barem može kazati o člancima među 8 i 28 bez iznimke. Ostalo se ne da za sada opisati, jer je novi prepisivač, koji je veoma neuk bio, prije svega premješao listove svoga originala pa ga tako premiješana i prepisao, ne mareći ni najmanje za nesmisao, koji ističe na mjestima od toga, što je prepisivač polovinu takva članka, recimo Dušanova zakonika, koji se slučajno nalazio na kraju jednoga lista svoga prototipa, slijevao s polovinom takva članka iz ekloge, nahodećega se na vrhu lista slijedećega. Iz toga se vidi da je i red sadržaja sasvim poremećen. U našem prijepisu ima i pogrešaka takieh, da se dosta puta ne mogu ni riječi razbirati, niti se možeš dokopati njihovu smislu.«⁵ Na str. 59—63 Bogišić daje izvod iz članka o uzrocima lišenja djece od nasljedstva (treća glava 115. Justinijanove novele) s paralelnim latinskim tekstom; na str. 63—64 članak iz Prohirona 'Za nasilie ženešćim se' s paralelnim grčkim tekstom i na str. 64. izvod iz novele cara Andronika Paleologa o imetku umrlih bez poroda s grčkom paralelom. Navedeni tekstovi, pored gornjih Bogišićevih riječi o obliku i pravopisu njegova rukopisa, nesumnjivo doka-

⁴ O njemu: A. Solovjev, Paštrovske isprave XVI—XVIII veka, Spomenik Srp. akad. LXXXIV 1936, Predgovor str. 4; A. Solovjev, Statuty cara Stefana Duszana, Lwov 1939, 51—56 (rad nije mi pristupačan); sad je stavljen u ormar rukopisa br. 123.

⁵ V. Bogišić, Pisani zakoni na slavenskom jugu, Zagreb 1872, str. 58.

zuju, da je Bogišić imao ovdje u vidu baš ovaj rukopis, koji, mi sad zovemo Bogišićevim. Novaković⁶ na osnovi Bogišićevih podataka zove ga »Dalmatinskim«.

Prijepis je zaista vrlo nemaran. Na više mjesta očividno su izostavljeni dijelovi pojedinih članova; više puta se po nekoliko članova spajaju ujedno i to čisto mehanički. Pojedine su riječi bez ikakvog smisla rastavljene na dva ili tri zasebna dijela, odnosno su različite riječi spajane u jednu. Pismo je iz sredine prošlog stoljeća s karakterističnim oblicima za e grčkog oblika, ю i я vještog brzog poteza, њ, њ, њ, њ i њ (koje bez ikakvog pravila miješa s običnim y); katkada upotrebljava ѣ (kaluder), ali ga miješa sa ģ (туѣа mj. туђа); katkada se služi sa ј (боѣије, каменѣм); от miješa sa ѱ (обреѣут се; осеѣет); и obično piše kao ruski ѣ. Spomenute pogreške u rastavljanju teksta na pojedine riječi upućuju na to, da je u predlošku bilo »neprekidno pismo« karakteristično za starije doba: nije kasnije XVI. vijeka. Na isto upućuje i interpunkcija potpuno proizvoljna, odnosno izostavljanje interpunkcije, a i transkripcija pojedinih slova. Na pr. miješa ѱ sa ģ (уѣоѣе), što pokazuje da su se ta slova još pisala slično, t. j. u predlošku nije bilo »položeno ѱ«, već stojeće; često se miješaju и i њ, što je razumljivo kod starog predloška, jer kasnije nastaje veća razlika u obliku prečke. Vidi se, da je predložak bio pisan poluustavom: pored grešaka koje su nastale zbog nejasnosti predloška, na to upućuje na pr. i miješanje см sa ен (енотрѣтъ мјесто смотрѣтъ). Mišljenja sam, da predložak Bogišićeva rukopisa ne može biti mlađi od XVI. vijeka, a sigurno nije ni stariji od kraja XV.

Kao što je spomenuto, pojedini odlomci spomenika u prijepisu su ispreturani: očividno rukopis je bio vrlo trošan i listovi su u njemu bili ispremiješani, a po koji list sigurno i izgubljen. Rukopis počinje sa Zakonom Konstantina Justinijana (ZKJ) čl. 1—69 prema našim brojevima; na str. 10 tekst se prekida sa Zakonom makedonskog cara Stefana (ZMS) čl. 25—52 (prema našim brojevima, Ravaniški 39—71); na str. 13 dolaze ZMS čl. 10—19 (R 6—15), onda ide lakuna u predlošku, zatim čl. 20—25 (R 33—39); na str. 15 — ZMS čl. 53—61 (R 73—82), onda opet rupa u predlošku, zatim čl. 62—76 (R 96—109); na str. 18 opet dolazi ZKJ čl. 69—89; na str. 25 — ZMS čl. 1—10 (R 1—6); na str. 26 — ZMS 77—117 (R 85—152).

Prvobitno mjesto svakog članka u ovom zborniku ustanovile su dvije olovke na slobodnom polju, crvena i crna: prema zabilješci A. Solovjeva to su »Zametki A. S. Pavlova« (da li su njegove obje olovke, ili je jedna Bogišićeva?).

Pored tih bilježaka na više mjesta dolaze ispravci i nekoliko sitnih dopuna, koji su načinjeni crnom tintom, različitom od tinte prepisivača, i drugom rukom, ali starim rukopisom iz istog doba kao i prijepis. Po svoj prilici, te je bilješke pravio naručilac prema predlošku, jer ništa ne primjećuje u pogledu pobrkanog reda članaka — očividno

⁶ St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349 i 1354, Beograd 1898, str. LXXXIV.

slijedio je isti ispretureni red listova. Vidi se da ni taj ispravljáč nije bio siguran u čitanju starih tekstova. Na pojedinim mjestima prepisivač je čak bolje pogodio smisao nego ispravljáč.

Kasnije je Solovjev objavio još nekoliko podataka o istom rukopisu koje je našao u Bogišićevim naučnim dnevnicima.⁷ Kad je pred kraj života 1906. g. Bogišić pisao svoj odlični članak »Desetina sudskih zapisa iz Paštrovića« za prvu svesku Arhiva za pravne i društvene nauke,⁸ skrenuo je pažnju na jedan akt iz 1800. god., koji govori o suđenju na osnovu »Starostavnika«: došao je do zaključka da se pod tim »Starostavnikom« ili Carostavnikom« mora razumjeti mlađa redakcija Dušanova zakonodavstva ili jedan od njezinih sastavnih dijelova, te je odlučio da posveti tome zasebnu studiju. Četiri velike bilješke napisane tim povodom u Parizu 8., 23., 27. i 28. jula 1906. g. zauzimaju više od tri velike strane štampanog teksta u članku Solovjeva. Tu Bogišić kaže, da je Dušanov zakonik za sve vrijeme srpskih despota ostao u životu i u zemljama, koje je Turčin pritisnuo; da su u Primorju ti zakoni ostali živi do XIX. vijeka; da su takvi rukopisi trebali biti kod Paštrovića i da »postanove« koje se pominju u ugovoru o predaji Paštrovića Mlecima 1423. g., treba da znače zakonik; da on sam posjeduje dva takva rukopisa: Grbaljski i Paštrovski. Prvi rukopis Bogišić na drugom mjestu naziva Ljubišinićim (jer ga je dobio od St. M. Ljubiše) — to je onaj rukopis grbaljskih privilegija sa Zakonom Konstantina Justinijana i Dušanovim zakonikom, koji je Solovjev izdao u Spomeniku LXXXVII, 1938. Za Paštrovski rukopis kaže: 1) »I pisac ovoga članka nabavi prijepis rukopisa koji se nalazi u Paštrovićima u Boci Kotorskoj i koji pred navedenim naslovom nosi u tekstu čudnovati natpis Zakonik od Paštrovića«; 2) da treba uporediti tekst koji je izdao Hube »sa ovim što dobih 1859 u Beču i s Ljubišinićim, koje imam kod sebe«; 3) »Danas pregledah prijepis i Paštrovskog i Grbaljskog zakonika Dušanova i Sudnoga zakona; među grbaljskim i paštrovskim ima razlike...«; 4) napokon, govoreći o potrebi da se odredi, odakle su u Zakonu Konstantina Justinijana razne bizantske »postanove«, kaže da »to ne će biti teško, jer mi je Pavlov na premijješanom ekzemplaru paštrovskom označio izvore bizantskih pojedinih članaka, pa čak i Zakonika Dušanova«.

Posljednja bilješka nesumnjivo dokazuje, da se to odnosi na ovaj rukopis koji smo nazvali Bogišićevim i da on potječe iz Paštrovića.

Nažalost Bogišić nije pribilježio tačnijih podataka od koga je dobio taj rukopis i gdje se nalazi original. U Građi o Paštrovićima (sada: Arhiv IV, 29) postoji još bilješka: »Imam dva rukopisa Dušanova zakonika, t. j. 1) prijepis rukopisa koji mi iz Dalmacije dođe 1869. god. O njemu se govori u Pisani zakoni str. 37 pod br. 6 i str. 58 pod lit. b. Čudo mi je da nigdje ne zabilježih odakle mi je taj prijepis. Nije li od Ljubiše? 2) u knjizi Privilegi di Zuppa pisanoj u prošlom vijeku koja se

⁷ A. Solovjev, Studije, GZMS 1947, 232—236.

⁸ V. Bogišić, Desetina sudskih zapisa iz Paštrovića, Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. I, 1906, 393—408 i 489—504.

u nas nalazi, imaju oba zakona. Treba nastojati da se obazna odakle mi je taj prijepis, a gdje je oriđinar. Nije li Šimonić?« Prof. Solovjev, koji me je na taj podatak upozorio, misli da je Bogišić od Ljubiše dobio »Grbaljski zakonik«, a »Dalmatinski« (Bogišićev) 1869. g. od Šimonića. A. Šimonić, pravnik iz Zadra, čija se pisma nalaze u Bogišićevoj korespondenciji, naručivao je za Bogišića prijepise primorskih statuta i drugih spomenika, ali u njegovim pismima nema podataka o paštrovskom primjerku Dušanova zakonodavstva. Ali naprijed navedene Bogišićeve bilješke svakako svjedoče, da je predložak tog rukopisa bio u Paštrovićima i ovlašćuju nas, da tražamo po arhivskim zbirka i bibliotekama na južnom Primorju za predloškom Bogišićeva rukopisa.

Međutim, dok se taj predložak ne pronade (pa da li će se kada i pronaći?), mislimo da je potrebno objaviti dotični tekst barem na osnovi sačuvanog defektnog prijepisa. Pored povelikog interesa, koji se u posljednje vrijeme pokazuje prema tradiciji Dušanova zakonodavstva na južnom Primorju (vidi spomenute radove Solovjeva, Šerovića i Sindika), ta se potreba nameće osobitim značenjem Bogišićeva rukopisa, kako za rekonstrukciju prvobitnog teksta Primorske redakcije, tako i za pitanje filijacije njezinih verzija. Upravo zbog toga razloga smatram za potrebno, da se tekst objavi što bliže sačuvanomu obliku, samo s rekonstruiranim redosljedom članova i s najnužnijim ispravcima, dok bi točnija rekonstrukcija prvobitnog oblika Primorske redakcije činila poseban naučni zadatak, koji je navjestio prof. Solovjev u svojoj obradi Bogišićeva teksta. Toj obradi svakako dugujemo veliku zahvalnost za olakšanje posla na rekonstrukciji redosljeda članova i na pravopisnoj korekturi teksta.

* * *

Iz dosada objavljenih tekstova mlade redakcije Dušanova zakonodavstva možemo, mislim, izvesti ovaj zaključak: 1) da ona zaista nije postala kao plod antikvarno literarnih studija »zdravih i besposlenih kaluđera«, nego kao rezultat svjesne kodifikatorske akcije preduzete u novim prilikama na teritoriju nekih autonomnih općina, koje su se služile tradicijom Dušanova zakonodavstva; 2) da je taj rad trebao da bude izveden u Primorju, kao što je to već davno nagađao Bogišić, i kao što je utvrdio Solovjev, i 3) da je ta redakcija postala još krajem srednjeg vijeka. Drugo je pitanje, da li su rukopisi kasnije Sofijsko-Tekelijeve grupe isto tako nastali zbog praktične primjene na turskom teritoriju (Beogradski rukopis donesen je iz Rudničkog kraja, »Koviljski« iz Beograda, »Sofijski« iz Kratovske oblasti, rukopis Borđošskog navodno je prenesen u Vojvodinu za vrijeme velike seobe). Međutim i kod ove grupe treba podvući: 1) konzervativnost i pažnju kod prepisivanja predložka, koja upućuje na zvaničan karakter radnje i 2) postojanje elemenata, koji pored stilske redakcije ipak upućuju na primorsko podrijetlo izvornog teksta mlade redakcije.⁹ Stoga ja ne bih sma-

⁹ O primorskim izrazima u rječniku Sofijsko-Tekelijine verzije vidi: Sindik, op. cit. 122—125. Što se tiče izraza »keramida«, on se nalazi već u Bogišićevom rukopisu.

trao zgodnim da se naziv Primorske ili »Dalmatinske« redakcije primjeni samo na jedan od rukopisa ili na jednu verziju mlađe redakcije, već treba da se uzme za oznaku onog predloška, koji je poslužio izvorom za sve njezine verzije. Radi proučavanja genealogije tih verzija najzgodnije je da podijelimo sačuvane rukopise na tri glavne grupe: 1) stariju Bogišićevo-Ravaničku, koja se najviše približava prvobitnom obliku, 2) noviju Paštrovsko-Grbaljsku, očuvanu u kasnijim preradama i 3) Sofijsko-Tekelijevu, koja je očuvana u rukopisima XVII.—XVIII. vijeka.

Zajedničku osobinu mlađe redakcije, kao što je poznato, čini to, da je Dušanov *codex tripartitus* (Vlastareva sintagma, bizantski »Seljački zakon« — »Zakon Justinijana« i Dušanov zakonik) prerađen u obliku bipartitnog kodeksa, tako da je Vlastareva sintagma ispala kao zaseban sastavni dio, dok je 21 član iz njezinog sastava dodan »Zakonu cara Konstantina Justinijana« (ZKJ), a 12 članova »Zakonu makedonskog cara Stefana« (ZMS); da je uglavnom svuda provedena ista sistematizacija građe po principu preglednosti uz manje varijacije u okviru pojedinih verzija; da su izostavljene pojedine odredbe koje su izgubile aktuelnost, dok su druge izmjenjene prema novim prilikama, odnosno lokalnoj terminologiji. U daljem procesu stvaranja posebnih verzija vršene su manje izmjene istog karaktera sa izostavljanjem pojedinih članova i u Sofijsko-Tekelijinoj verziji s novom stilizacijom teksta. Pri tome treba naglasiti, da se tekst ZKJ mijenja vrlo malo, dok su veće izmjene činjene na građi Dušanova zakonika (ZMS).

Kao što je dobro zapazio Solovjev, koji je uzeo Bogišićev i Ravanički rukopis kao podlogu za rekonstrukciju Primorske redakcije, oba ova rukopisa zaista treba da stoje najbliže njezinom osnovnom predlošku. Relativna drevnost Ravaničke verzije, koja je prema Florinskom i Novakoviću postala predloškom za izradu Sofijsko-Tekelijevе verzije, već je davno utvrđena: Ravanička je verzija obilnija članovima i konzervativnija u čuvanju starog smisla odredaba. Međutim Solovjev je pokazao, da Ravanički rukopis (R) nije najbliži protografu: više članova Grbaljskog rukopisa (G) daju točniji smisao, a i bliži su starom tekstu Dušanova zakonika nego Ravanički; pored toga taj rukopis ima i nekoliko članova, koji su ispalili u Ravaničkom — prema brojevima Prizrenskog rukopisa članovi 30, 75, 135, 137, 149, i 154. Međutim od svih tih članova samo član 30. (o neuznemiravanju crkvenog čovjeka) ne dolazi u Bogišićevu rukopisu (B), i to je ovdje očividno ispaao slučajno zajedno s izostavljenim člancima 17—32, koji su se nalazili na izgubljenom listu predloška. Što se tiče ostalih navedenih članaka Bogišićev rukopis daje isti točan oblik, koji dolazi i u Grbaljskom primjerku, a u ponekim slučajevima i bliži starom tekstu.

Isti je slučaj i s pet članova, koji se javljaju u Paštrovsko-Zagrebačkom (Z) rukopisu, a kojih nemaju ni Ravanički, ni Sofijsko (S) - Tekeli-

ćevu rukopisu — »satret ćeremidu rekomu tiglu«; prema tome to ne upućuje na makedonsko podrijetlo Sofijsko-Tekelijine verzije, već možda na makedonsko podrijetlo predloška Primorske redakcije. Da li bi se to moglo staviti u vezu s pojavom titule M a k e d o n s k o g cara Stefana u naslovu Dušanova zakonika?

jev (T), ni Grbaljski tekstovi: čl. Prizren, 127 (Z 16 — o zidanju grada), 129 (Z 17 — oblasti vojevodam), 157 i 158 (spojeni u Z 33 — o sigurnosti na putevima) i 171 (Z 44 — o tome da ne važe carske odluke donesene po srdžbi ili po ljubavi). Svi ti članovi dolaze i u Bogišićevu rukopisu (B) i uvijek u obliku jednakom ili bliskom starom tekstu.

Osim toga Bogišićev rukopis ima i nekoliko članova, kojih nema ni u kojem drugom sačuvanom rukopisu mlađe redakcije. To su čl. Prizr. 91 (B 38 — o roku za parnicu ako je pristav na carevu dvoru), 141 (B 80 — da trгови i knezovi ne primaju tuđeg čovjeka), 159 (B 93 — sud po zakonu sv. kralja za inovjerce i trgovce) i 175 (B 90 — o nadležnosti redovnih i dvorskih sudija: taj je član premješten u odjelak o sudskom postupku zajedno sa čl. Prizr. 148—153).

Sve to očividno pokazuje, da je predložak Bogišićeva rukopisa najbliži prvobitnom tekstu Primorske redakcije.

Teže je praviti upoređenje po tekstu ZKJ, pošto se taj tekst malo mijenja u pojedinim verzijama. Pored toga tekst Ravaničkog ZKJ nije objavljen u cjelini, već samo citiran u pojedinim bilješkama uz izdanje Sofijskog teksta, što onemogućuje tekstualno provjeravanje odnosa između »Kavaničkog« i »Bogišićeva« teksta. Koliko se može vidjeti iz tih primjedaba, B skoro se potpuno slaže sa R. Postoji doduše jedan član koji nedostaje u B a dolazi u svim ostalim tekstovima — S 12, T 14, G 8, Z 8 i R : taj je očividno izostavljen omaškom u prijepisu. Ali zato postoji član B 65, koji dolazi u G 56 i Z 63c, a koga nema u R, S i T, što pokazuje da je B bio bliži originalu nego R i njegova kasnija prerada u S i T.

Međutim može se tačno utvrditi, da ni predložak Bogišićeva rukopisa nije sačinjavao prvobitni tekst Primorske redakcije. To se potpuno jasno vidi po čl. ZMS B 113 u kojem su vještački sastavljena dva člana, koji dolaze rastavljeno u R (134 i 137), S (92 i 95) i T (96 i 99a), dok se u istom kombiniranom obliku javlja u G 68 (u Z dolazi samo početak člana, dok kraj teksta nedostaje - Z 49, SS B 6); pored toga u sredini su u B izostavljeni članovi R 135 i 136. To znači, da Ravanički tekst nije rađen po predlošku Bogišićeva, već da je imao stariji uzorak. Isto to vidimo i po članu ZKJ S 51 i T 53, koji postoji u Ravaničkom rukopisu, a koji je izostavljen u B i G, te prema tome nije postojao ni u predlošku Bogišićeva rukopisa.

Navedena činjenica pomiče datum postanka Primorske redakcije još u veću davninu, te potpuno potvrđuje hipotezu prof. Solovjeva, da je ta verzija postala još u XV. vijeku. To se slaže i s još jednom činjenicom, na koju je upozorio Solovjev — vezom mlađe redakcije s kratkim crnogorskim zbornikom »Sud Ivana Crnojevića«. U svojoj raspravi uz izdanje tog spomenika¹⁰ Solovjev je utvrdio zavisnost njegovu od teksta mlađe redakcije, a kako je u to vrijeme još vjerovao staroj hipotezi o postanku mlađe redakcije krajem XVI. ili početkom XVII. vijeka, morao je zaključiti da je Sud Ivana Crnojevića kompilacija

¹⁰ A. Solovjev, Srpske zakonske kompilacije, Glas Srp. akad. CLVII, 94—110.

XVII. vijeka, i ako je pri tome istaknuo da je to »jedan dragocen spomenik srpskog prava«.¹¹ Međutim, kad je prilikom proučavanja Grbaljskog rukopisa došao do uvjerenja o postanku Primorske redakcije još u XV. vijeku, promijenio je mišljenje o Sudu Ivana Crnojevića i priznao njegovu autentičnost (pozvavši se pri tome i na slično mišljenje St. Stanojevića).¹² U tom slučaju datum postanka Primorske redakcije ne može da ide kasnije od doba Ivana Crnojevića, 1465—1490.

Bogišićev tekst zajedno s drugim poznatim tekstovima dopuštaju, da s dosta velikom vjerojatnošću rekonstruiramo prvobitni oblik Primorske redakcije. Ona je u svomu prvobitnom obliku imala mnogo manje izostavljene građe iz Dušanova zakonodavstva, nego što se mislilo ranije. U poznatim tekstovima ne dolaze samo ove odredbe:

- čl. Prizr. 38: zabrana razmještaja carskih konja po crkvenim selima,
- čl. 39: tvrdost hrisovulja izdanih srpskoj i grčkoj vlasteli prije zakonika,
- čl. 59: neotuđivost pronijarskog posjeda,
- čl. 60: carsko »dviženije«,
- čl. 63: dohoci kefalija po gradovima,
- čl. 64: sloboda sirote — kudeljnice i popa,
- čl. 71: odgovornost gospodara kuće za prestupe ukućana,
- čl. 72: »pravda« nevoljniku koji dođe na carev dvor osim vlasteoskog otroka,
- čl. 78: »milosne knjige« ne važe u parnicama o crkvenim zemljama i ljudima,
- čl. 82: prestop Vlahi i Arbanasi po selima,
- čl. 84: kotao, ruka, opadanje i udava na sudu,
- čl. 106: porota za vlasteoske pronijareviće i kotao za sebre,
- čl. 109: kazne za mađioničare i otrovnike,
- čl. 117: parnice zbog posjeda stečenih prije Dušanovih osvajanja,
- čl. 121: zabrana vlasteli i vlasteličićima da zadržavaju trgovce,
- čl. 123: o Sasima,
- čl. 124: o pravima grčkih gradova,
- čl. 128: pomoć caru kad ženi ili krsti sina,
- čl. 155: priselica za vlastelina-stjegonošu,
- čl. 156: priselica,
- čl. 164: o tuđim ljudima, koji su primljeni prije Zakonika,
- čl. 165: kažnjavanje potvornika kao tata i gusara,
- čl. 168 i 170: o zlatarima (ostala je samo odredba iz čl. 169 o tajnom kovanju novca),
- čl. 176—201 — kraj Zakonika.

¹¹ Op. cit. 109.

¹² A. Solovjev, Spomenik LXXXVII, 27—28.

Treba naglasiti, da većina tih članova ne postoji već u rukopisima Atonsko-Bistričke grupe, koja je, kao što je pokazao Novaković, postala predloškom mlađe redakcije. Članovi 38, 39, 72, 109, 123 i 164 izostavljeni su u Atonskom (XIV. v.), Bistričkom (XV. v.) i Hodoškom (XV. v.) rukopisu; članovi 106, 117, 121, 124 i 128 nedostaju samo u Atonskom, a članovi 60, 84, 155, 156, 165, 168—170 i sav kraj 176—201 ne dolaze samo u Hodoškom. Već je Bogišić upozorio na vanrednu sličnost svog rukopisa s »Hodoškim«: prema tome najvjerojatnije je pretpostaviti, da svi navedeni članovi, kojih nema u tekstovima Atonsko-Bistričke grupe, nisu postojali ni u onom predlošku koji je poslužio podlogom za izradu mlađe redakcije, te prema tome, da se samostalno izlučivanje u njoj ograničilo samo na čl. 59 (pronijarski posjed), 60 (carsko »dviženije«), 63 (kefaliije), 64 (sloboda sirote kudelnice i popa), 71 (odgovornost gospodara kuće za ukućane), 78 (milosne knjige) i 82 (Vlasi i Arbanasi). Sve su te odredbe u drugoj polovici XV. vijeka u Primorju zaista postale ili bespredmetne ili možda i nerazumljive i trebale da budu izbačene, ali nije isključeno, da je to izlučivanje bilo izvršeno već i prije, možda u onom rukopisu Atonsko-Bistričke grupe, koji je poslužio predloškom za kodifikatora Primorske redakcije.

Prvobitna je Primorska redakcija u kasnijim stoljećima pretrpjela u Primorju dosta izmjena, o kojima svjedoče Zagrebački i Grbaljski rukopisi. Kao što je pokazano, Grbaljski rukopis kod više članova ima vrlo veliku sličnost s Bogišićevim, što ih nesumnjivo vodi prema zajedničkom predlošku. Prema istom predlošku ide i Paštrovski rukopis, koji je očuvan u okrnjenom i nemarnom Zagrebačkom prijepisu. U Zagrebačkom ima 7 članova, kojih nema u ostalim rukopisima osim Bogišićevu (dva dolaze i u Grbaljskom): Prizr. 127 (B 67, Z 16), 129 (B 68, Z 17), 149 (B 87, Z 27, G 37), 154 (B 94, Z 52, G 59), 157—158 (B 95—96, Z 33) i 171 (B 107, Z 44).

Članovi 149 i 154, koji dolaze u Grbaljskom i Zagrebačkom rukopisu, dok ih nema u R, S i T, izdvajaju G i Z u posebnu grupu. Na istu pretpostavku upućuje i jednolično izostavljanje pojedinih odredaba u oba ova zbornika: u ZKJ G i Z nemaju čl. B 18 (S 23, T 27, R). S 51 (T 53, B i R nemaju), B 57 (S 55b, T 56b, R), B 60 (S 57, T 59a, R), B 67 (S 62, T 61, R), B 71 (S 65, T 63b, R); u ZMS oba zbornika nemaju Prizr. 126, 153 i 171 (dva posljednja ne dolaze i u R, S i T, već samo u B).

Međutim, dok se prva dva rukopisa, Bogišićev i Ravanički, koji čine staru verziju Primorske redakcije, vrlo malo razlikuju međusobno i vjerojatno imaju za te razlike slučajne razloge (izostavljanje omaškom, sitne stilske promjene prilikom prepisivanja), kod druge grupe, koju čine Grbaljski i Paštrovski prijepisi, u stvari imamo dvije posebne verzije, nastale kao rezultat svijesne prerade.

Grbaljski rukopis na mnogim mjestima daje vrlo ispravan tekst, bliži starom nego Ravanički. To je stoga što je Grbaljski primjerak oču-

van u zvaničnom primjerku kancelara grbaljske župe. Iako je izrađen tek oko 1767. god., ipak je baš zbog svog zvaničnog karaktera bio pažljivo prepisivan sa starog predloška. Sasvim je drugi oblik Zagrebačkog rukopisa Paštrowske varijante, koji je rađen na brzinu za Reževački manastir, i koji na više mjesta slobodno parafrazira tekst i glosira nejasne termine. Ipak je Paštrowski zbornik po sadržini bliži starom predlošku Primorske redakcije nego Grbaljski. U ZKJ rukopis G izostavlja pet članova, koji su ostali u Z: B 15 (Z 16, R, S 20, T 23—24), B 26 (Z 28, R, S 31, T 33), B 30 (Z 32, R, S 34, T 37), B 40 (Z 42, R, S 42c, T 46a), B 48 (Z 50, R, S 46, T 50). U Z je ispao samo kraj čl. B 70 (G 58, S 64, T 63a), očevidno slučajno prilikom prepisivanja.

Kod ZMS poređenje Grbaljskog i Zagrebačkog rukopisa otežano je time, što je veliki dio tog zbornika u Z izgubljen: od 7 do 109 čl. prizrenskog redosljeda. Ali i preostali sačuvani komad dopušta jasan zaključak, da je predložak Zagrebačkog rukopisa po sadržaju bio vrlo sličan izvornom tekstu, dok Grbaljski čini naročitu redakciju, koja je izostavila vrlo mnogo uredaba na području Dušanova zakonika, koje dolaze u svim ostalim rukopisima. Zvaničan karakter Grbaljskog rukopisa svjedoči, da ta izostavljanja nisu slučajnog karaktera, nego su posljedica promišljene kodifikatorske radnje. Neračunajući one odredbe, koje su izostale u svim rukopisima mlađe redakcije, G izostavlja 62 člana prizrenskog redosljeda: 19, 22—23, 25—27, 29, 32, 34—36 (odredbe o manastirskom životu, o pravnom položaju crkava i o svećenicima), 40, 44—47, 49, 54, 57—58, 65, 68, 70 i 80 (zastarjele odredbe feudalnog prava), 85 (o babunskoj riječi), 88, 89, 91, 103, 104, 107 i 108 (neaktualne odredbe sudskog postupka), 112—115 (azil sužnjeva i prijem tuđeg čovjeka), 120 (carinik da ne uznemirava trgovca), 126 (odgovornost okoline za krađu na gradskom teritoriju), 127, 129 i 130 (ratne prilike: zidanje oborenog grada, rušenje crkve, svađa na vojsci), 134 (hrisovulje), 139—142 (zlostavljanje meropaha i prijem ljudi), 144—148, 150 (bjegunci, kažnjavanje gusara), 152—155 (porota za vlastelu, za sebre i za inovjerce), 157—158 (smjesne i susjedne župe), 159, 160a (sigurnost na putovima), 161—162a (sudski postupak), 171 (povelje izdane po ljubavi ili po srdžbi) i 175 (sudija na dvoru).

U sačuvanom dijelu Zagrebačkog rukopisa postoji većina navedenih članova, a izostavljeni su samo: 126 (odgovornost okoline), 135 (priselica vojske na selu), 136—138 (hrisovulje), 139—141 (meropsi i neprimanje tuđeg čovjeka), 146 (odgovornost kneza i drugih vlasti za tata), 153 (porota za inovjerce i trgovce, dok je ostavljena odredba o poroti za domaće stanovništvo), 175 (sudija na carskom dvoru). Vidi se dakle da je u Paštrowskom predlošku bilo očuvano mnogo više stare građe, nego u zvaničnom Grbaljskom prijepisu.

Upoređujući tekstove pojedinih odredaba u pažljivom Grbaljskom i u nemarnom Paštrowskom prijepisu s rukopisima Bogišićevo-Ravaničke verzije, pored svih griješaka i udaljavanja koje nalazimo u Z, možemo vidjeti, da u pojedinim slučajevima Paštrowski rukopis više slijedi prvobitnu redakciju nego Grbaljski. To se vidi kod nekih članova u okviru ZKJ prema Bog., Zağr. i Grb. rukopisima:

8: Аше мужъ продасть что от женина имѣнія, а жена умолчитъ боявши се мужа, а после взищет, да возврати ее, и вѣсе та купля разсиплѣ.

16: Аше тко иматъ о ниве или о винограду прѹ и придеть безъ знанія делавшаго и самоволно пожнетъ, аше и нѣгова земля будетъ, да е ние лихъ; аше ли не будетъ двоинѹ да платитъ.

В 31: Аше тко што узметъ одъ огня горешѹ дому, или у води от утоплениа свободитъ, или от падения дому, или от плена оставше аше и повржена будутъ, то да возвратитъ; аше что сакрие от того или узметъ по сили, и увест се о нем, четверицею зато осуждаетсе јакоже и татъ.

В 47: Аше тко застави тъ башину или виноградъ или чардин, плодови въ цену причитают се. Аше ли мложайше будет плода, да возвратитъ се давшому залогъ и тймъ башина да свободит се.

10: Ако муж прода од женина имаѣа, а жена умучи од страха мужевнѣга, а последъ узище, да се врати и та куплѣа да је невалѣатна.

17: Ако ли кои с комъ има дефежу за башину или за виноградъ, пакъ поѣ без званѣакои е работа и пожне самоволно, ако и нѣгова землѣа буде, да е лишенъ; ако ли не буде, да плати двоедупло.

Z 33: Аше кои узме што од огня али од воде, али од плена што остане, да поврати; аше сакрие, али силомъ узме и изнаде се, за то да врати само четвертомъ и да се осули као и лупежъ.

Z 49: Ако застави тко башину али виноградъ али чардинъ, що се раѣе за добитъ, да се узима; ако ли веѣе рода него може иматъ добитъ, да враѣа али у конатъ меѣе и тако да се може башина одкупитъ.

10: Ако ли мужъ прода што одъ женина, и жена би мучала боеѣи се мужа а послѣих искала, да се врати, ерѣ та куповина од нища естъ.

17: Ако тко има инадъ о землѣи али винограду и поѣе без знанѣа работниѣа и самоволно пожни, ако е и негова землѣа да нища нема иматъ; ако ли ние, да има дупло да платитъ.

G 29: Тко што узме ѣе оганъ гори куѣу, али у воду од утоплениа ослободи, али ѣе куѣа пане или што остане од плиена, ако се и заврже, то да има вратитъ; ако ли би што сакрио од тога али силомъ узео и знало би се, да самочетврто плати.

G 42: Тко заклади башину али виноградъ али чардинъ, плодови ва цанѹ причитают - се; аше ли много буде плода, да возврати се давшому залогъ и тьемъ башина да се ослободитъ.

Na pojedinim mjestima je G bliži B nego Z, ali na drugim je Z bliži: na pr. B, S i Z imaju termin »zastavit«, dok je u G »zakladit«.

В 76: Иже во коемъ любо граду крадушѣ, свободни убо сущѣ нищи аше будутъ убози, и то единою обрашѹт се крадушѣи, да бивени будут. Аше будутъ богати, да возвратитъ двоиномъ; аше ли дважди крадутъ, да изженут се от места того; аше ли трищи, рѹцѣ да исѣкѹт се имъ.

Z 70: И гѣе у кои градъ краду, ако буду сиромаси и наѣу се еданъ ѣе краду, да бивени буду; ако ли богати буду, да врате двоиномъ; ако се два пута наѣу, да се прожену од мѣста тога; ако ли три пута ухфате се, руке имъ да се осѣку; а що е ѣе арѣаво узето али куплѣено од украденога..

G 63: Ако у граду и у сѣлу наѣе се лупешъ да краде и позна, ако е убогъ да платитъ единою и бивень будетъ, ако ли будетъ богаты, да плати двоиномъ; ако ли два пута украдутъ, да се изденутъ изъ мѣста тога. Ако ли три пута виѣѣпи буду да краду, да им се рѹѣе отсеку.

U ovom članku Z donekle mijenja tekst, ali u G su izmjene veće. Moglo bi se misliti, da je G vezan za B—R uz posredovanje rukopisa, koji je služio predloškom za Z.

U okviru ZMS, gdje je u Z izgubljeno više od 2/3 teksta, preostaje samo 25 članova, koji se nalaze istodobno u Z i u G: Prizr. 1, 2, 4, 5, 110—111, 118—119, 122, 125, 132, 133, 143, 151, 154, 160, 163, 163a,

166, 167, 169 i Ravanički 131—134. Kod svih tih članova može se potpuno sigurno utvrditi da G posve zavisi od B, odnosno od njegovog predloška (u B je omaškom ispao dio čl. 71 — Prizr. 132, G 52, Z 20, isto tako omaškom ispala je riječ »kaluđer« u B 99 — Prizr. 160, G 60, Z 36; ali to je sigurno postojalo u predlošku, jer dolazi u kasnijim rukopisima). Vrlo je karakteristična upotreba termina. Na pr. u čl. Prizr. 125 rkp. B ima stari termin »stanjanin«, isto tako i u G, dok R ga zamjenjuje sa »gospodin domaćin«, S i T sa »gostinik«, a Z sa »čoiik od mesta«; u čl. Pr. 166 stoji »kapuč skine«, B 105 ima »papuč komu skine«, isto tako G 63 — »papuč komu skine«, dok R mjesto toga ima »uzme haljinu, ali oružje ljubo ino čto«, S i T — »komu papuče skine ili skine komu kapu ili što i izmet ljubo oružia ili što«, dok Z izostavlja taj pasus, već na prethodne riječi »koga odere« nastavlja idući odlomak« ali učini česovu sramotu«. Što se tiče termina, postoji očevidna veza između Grbaljskog i Zagrebačkog rukopisa: oba na pr. u čl. Prizr. 160 imaju izraz »lupež«, dok ostali rukopisi čuvaju staro »tat« (B 99, R 121, S 82, T 88b). Sve to dopušta da se G i Z izdvoje u posebnu grupu, te da pretpostavimo, da su oba ta rukopisa nastala na podlozi predloška Bogišićeva rukopisa i da se između njih i tog predloška nalazio još bliži zajednički predložak.

Veza između paštrovske i grbaljske varijante ima svoje objašnjenje u historijskim prilikama u kojima su te varijante postale. Te su prilike bile vrlo različite. Paštrovski kraj, neposredni južni susjed grbaljske župe, oduvijek je sačinjavao slavensku seosku župu: do kraja XIV. vijeka (najdalje do 1370. g.) u okviru Nemanjičke države, kasnije do 1421. pod Balšićima i onda kratko vrijeme pod despotom Stefanom Lazarevićem. Tu je moralo da važi Dušanovo zakonodavstvo. Kad su Mlečani 1420. g. zauzeli Kotor i onda Budvu i Skadar, Paštrovići su se predali pod vlast Venecije prema ugovoru od 4. IV. 1423. g., koji im je zajamčio staru autonomiju u upravnim i sudskim poslovima, »tam in civilibus quam in criminalibus, secundum antiquos eorum mores et statuta«. ¹³ Tu su autonomiju uz poneke kasnije izmjene Paštrovići čuvali do francuskog osvojenja, a vjerojatno i u doba francuske, ruske, druge francuske i u prvo doba austrijske okupacije. Kad su kasnije u XVII. vijeku Grbalj, Makarska, Krajina i Omiš prelazili pod vlast Mletaka, tražili su istu samoupravu kao što je kod Paštrovića. ¹⁴ Kao što smo vidjeli, predložak Bogišićeva Paštrovskog rukopisa i Zagrebački primjerak iz XVIII. vijeka svjedoče o promjenama i sadržajnim i jezičnim, koje je Dušanovo zakonodavstvo trpilo u procesu postepenog prilagođavanja mlade redakcije prilikama pravnog života. Što se tiče pitanja postanka same mlade redakcije — prerade tripartitnog kodeksa u bipartitni — nije isključeno da je ona postala baš u Paštrovićima prilikom njihovog prelaza pod mletačku vlast, kad se tražilo mletačko potvrđenje njihovog starog zakonika i kad su, vjerojatno, po-

¹³ S. Ljubić, Monumenta spectantia XVII, listine VIII, Zagreb 1886, 225.

¹⁴ Bogišić, Arhiv I, 394 i d.; A. Solovjev, Dušanov zakonik kod Paštrovića, Arhiv za pravne i društ. nauke XLIV 1933, 21; Sindik, op. cit. 125—131.

stali i poznati falsifikati o povlasticama od careva Dioklecijana i Konstantina.¹⁵

Grbaljska župa — smještena između Kotora i Budve — koju pominje Dukljanin kao zasebnu župu, bila je pod Nemanjićima do 1307. g., kad ju je kralj Milutin dao Kotoru. Kotorani su podijelili stanovništvo župe između sebe kao kmetove. Dva kneza ili sudije župe Grblja, koji su živili u Kotoru i povremeno obilazili župu, sudili su prema katorskom statutu: Dušanovo zakonodavstvo, ako je možda i bilo poznato Grbljanima u XIV. i XV. vijeku, nije moglo da na tom teritoriju bude primjenjivano. Mletačka vlast, pod koju je Grbaljska župa došla zajedno s Kotorom 1420. g., nije promijenila pravni položaj stanovništva, koje je u toku XV. vijeka nekoliko puta dizalo bune protiv katorske gospode. Godine 1497. župa je pala pod Turke, koji su tu vladali 150 godina: iz tog doba poznat je defter s vrlo zanimljivim podacima, ali iz njega se ne može vidjeti pravno uređenje kraja. Tek 1647. god. Grbalj je došao neposredno pod vlast Mletaka, koji su mu podijelili autonomiju po ugledu na susjedne Paštroviće. Godine 1702. župu su opet zauzeli Turci, ali uskoro, 1715. ponovo su došli Mlečani, koji su potvrdili povlastice iz 1647. g. s nekim izmjenama.¹⁶ Prema tome, tek u doba života pod Turcima poslije 1497. g. mogli su Grbljani da osjete potrebu svog srpskog zakonika, a svakako trebali su ga uvesti poslije 1647. g. u doba svog autonomnog života pod Mlečanima. Prema pretpostavci Solovjeva, oni su ga vjerojatno zatražili kod cetinjskog mitropolita, pod čiju su crkvenu jurisdikciju pripadali. U ovom dakle slučaju »ne možemo govoriti o čvrstoj tradiciji Dušanova zakonodavstva, nego samo o njegovoj docnijoj recepciji, i to literarnim putem, pomoću mitropolita ili sveštenstva«. ¹⁷ Nije isključeno, da su Grbljani zaista u doba turske vlasti u XVI. vijeku mogli dobiti iz Crne Gore koji primjerak Dušanova zakonodavstva, ali mi se čini vjerojatnije, da su ga oni dobili od svojih susjeda Paštrovića u sredini XVII. vijeka, kad su tražili od Mlečana samoupravu po ugledu na Paštroviće, koji su se u svom pravnom životu služili baš mlađom redakcijom Dušanova zakonodavstva. Prirodno je pretpostaviti, da je adaptacija Primorske redakcije za Grbalj izvršena na podlozi Paštrovskog zbornika, a veliki broj izostavljenih odredaba svjedoči, da je ta prerada izvršena u kasnije doba, dakle najvjerojatnije neposredno iza 1647. g.

* * *

Treća verzija, koju sačinjavaju rukopisi Sofijsko-Tekelijine grupe, kao što su već davno utvrdili Florinski i Novaković, potekla je od Ravaničkog teksta, te, prema tome, preko njega od Primorske redakcije.

¹⁵ Vidi Sindik, op. cit. 129—130. Očividno je veza između privilegija careva Dioklecijana, Konstantina i Justinijana i pojave imena Konstantina pored Justinijama u naslovu ZKJ, što se javlja u svim rukopisima mlađe redakcije i prema tome upućuje na osnovni predložak.

¹⁶ A. Solovjev, Grbaljska župa i Grbaljski statut, Godišnjica Čupića XL, Beograd 1931, 1—41; I. Stjepčević, Kotor i Grbalj, Historijski pregled, Split 1941; Sindik, op. cit. 158—174.

¹⁷ Solovjev, Duš. zakonik kod Paštrovića, 21.

Sofijsko-Tekelijina redakcija znatno se razlikuje i od starije Bogišićevo-Ravaničke i od mlade Zagrebačko-Grbaljske primorske grupe.

Ta se razlika vidi u prvom redu u rasporedu građiva. Na području ZKJ najupadljiviju razliku čini premještanje članova iz ZMS u ZKJ; to su odluke B 117—118 (R 147—154, G 74—76) o svađi na saboru i o krađi povrća, grožđa i žita — S 7—8, T 6—13 ZKJ. Drugu veliku razliku čine opsežne odredbe o školama i o vojsci, koje su dodane pri kraju Sofijsko-Tekelijinog teksta (S 83—85, T 80—82), a kojih nema ni u jednom drugom rukopisu. Napokon u svim rukopisima S—T grupe nalazi se član o lažnom svjedočanstvu (S 51, T 53), koji također ne dolazi u rukopisima druge verzije. Napose od Paštrovsko-Grbaljske grupe Sofijsko-Tekelijina verzija odvađa se članovima S 23 (T 27), S 55b (T 56b), S 57 (T 59a), S 62 (T 61), S 65 (T 63b), kojih nema u Z i G. Međutim ti se članovi nalaze u B (čl. 18, 57, 60, 67 i 71) i u R, što upućuje na zaključak da je S—T verzija rađena na podlozi stare B—R verzije. S druge strane postoji jedan član koji se nalazi u Z i u G, a i u B (Z 63 c, G 56, B 65), a koga nemaju S i T a također i R: to svjedoči da nije S—T prerada vršena na podlozi predloška Bogišićeva rukopisa, nego na osnovi baš Ravaničke varijante. Isto se potvrđuje i nepostojanjem u B člana S 3 (T 2) i čl. S 12 (T 15), koji se nalaze u R.

Potpuno isti zaključak može se izvesti i prema građi iz ZMS. S i T imaju više članova kojih nema u B, a koji postoje u R: Prizr. 28 (R 29, S 42, T 47), 54 (R 48, S 17, T 22), 68 (R 59, S 27, T 33), 70 (R 60, S 28, T 34), te čl. R 135—136 (S 93—94, T 97—98); za članove Prizr. 100—118, ne znamo da li su postojali u B, jer je taj odlomak izgubljen. S druge strane S i T nemaju 11 članova koji nedostaju i u R, dok ih ima B: Prizr. 127 (B 67), 129 (B 68), 135 (B 74), 137 (B 75), 141 (B 80), 149 (B 87), 154 (B 94), 157 (B 95), 158 (B 96), 171 (B 107) i 175 (B 90). Spomenuta je vrlo karakteristična prerada čl. 134 i 137 sa izostavljenim odredbama iz čl. 135—136, koju imamo u B 113 i G 68, koja nesumnjivo dokazuje, da je redakcija S—T izrađena na podlozi Ravaničke varijante, koja se u tome naslanja na stariju podlogu nego što je predložak Bogišićeva rukopisa.

Međutim, najočitiji razlog za izdvajanje S—T grupe u zasebnu redakciju, kao što je utvrdio još Florinski, čini sama redakcija teksta. »Stil Sofijskog prijepisa odlikuje se vanrednom rastegnutošću i mnogorječitošću, što naročito izbija u prvom dijelu Zakonika. Naprotiv izlaganje Ravaničkog rukopisa karakterišu kratkoća i sažetost. Gdje gdje se javljaju i dodaci, koji mijenjaju sam sadržaj ponekih odredaba u porrednju s Ravaničkim tekstom. Ipak od druge polovice Zakonika te stilističke razlike postaju rijeđe i na mnogim mjestima izbija bliska sličnost obiju tekstova što se tiče redakcije članova.«¹⁸ Navodeći za primjer tekstove iz Uvoda i iz čl. R 1 R 3 i S 3, R 82 i S 59, R 90 i S 64, R 108 i S 75, R 109 i S 76, Florinski kaže: »iz navedenih primjera, kojih broj može da bude znatno povećan, vidi se, da Sofijski rukopis

¹⁸ T. Florinskij, Pamjatmki zakonodateljnoj dejateljnosti Dušana, carja Serbov i Grekov, Kiev 1888, str. 251—254.

predstavlja još kasniju preradu takve kasnije redakcije Zakonika, nego što je ona koju vidimo u Ravaničkom rukopisu.

Za nas u ovom slučaju nije važno pitanje daljeg razvoja treće vrste mlade redakcije u sjevero-istočnim srpskim oblastima, pa teško bi se na tom području i dalo utvrditi nešto novo, dok nisu izdani svi poznati rukopisi Sofijsko-Tekelijine verzije. Stoga možemo da ponovimo tvrdjenje Florinskog, da »upoređenje Sofijskog prijepisa Zakonika s Tekelijinim tekstom vodi zaključku o potpunoj sličnosti oba primjerka. Razlika je među njima samo u jeziku i u pojedinim riječima. Jezik Sofijskog rukopisa već je znatno posrbljen, ali je u Tekelijevom rukopisu srpski karakter još jači: tako na pr. u sredini riječi *б* je svuda zamijenjen kroz *а*. Ipak se mjestimice javljaju i znatnije razlike u redakciji obiju tekstova, pri čemu je točnost većinom na strani Sofijskog.¹⁹ »Apsolutnu jednakost« u rasporedu članaka u rukopisima Sofijsko-Tekelijine grupe konstatira i Novaković. Pri tome on kaže, da »Tekelijin-Sofijski prepis pokazuje nešto puniji broj članaka« nego u Ravaničkom rukopisu i zato zaključuje »da je pred prepisačem bio egzemplar Ravaničkog potpuniji od ovoга, koji mi sad poznajemo«.²⁰

Prema tome kod rukopisa Sofijsko-Tekelijine grupe ne možemo govoriti o raznim verzijama, već samo o varijantama S—T verzije. Prema podacima, koje navodi Novaković, u Sofijsku varijantu idu rukopisi: Sofijski (iz Kratovske oblasti, druga pol. XVII. vijeka), Borđoški (po tradiciji donesen iz Srbije za vrijeme velike seobe, XVII. vijek i Stratimirovićev (u Novom Sadu, XVII—XVIII. vijek). U Tekelijinu varijantu pripadaju rukopisi: Tekelijin (u Pešti, XVII.—XVIII. v.), Beogradski (iz Rudničkog kraja, XVII. v.), Karlovački (XVIII. v.) i Koviljski (prepisano u Beogradu 1726. god.). Koliko se može vidjeti prema objavljenim tekstovima iz Sofijskog i Tekelijinog rukopisa, nije Tekelijin tekst prepisivan baš sa sačuvanog Sofijskog rukopisa, jer su u Sofijskom tekstu na dva mjesta izostavljene riječi, koje se nalaze u Tekelijevom: u čl. 6 »poluvjerac« i u čl. 23 »u tomu selu požegom ili inim čim«. Iz toga se mora zaključiti, da je Tekelijin tekst prepisivan s ispravnijeg predloška Sofijskog, te prema tome da je Sofijska verzija nastala prije sredine XVII. vijeka, u koje doba ide Sofijski rukopis.

Na takav način mogla bi se rezimirati takva slika razvoja mlade redakcije Dušanova zakonodavstva.

1. Predložak Bogišićeva rukopisa, koji ide u kraj XV. — poč. XVI. vijeka, nije bio protograf mlade redakcije, nego njegov prijepis, dok protograf ide u ranije doba, najkasnije u drugu polovicu XV. vijeka (prije »Suda Ivana Crnojevića«), ali je sasvim vjerovatno, da je mogao postati još u prvoj polovici istog stoljeća. Terminološki rječnik te redakcije svjedoči o njenom primorskom podrijetlu, što se slaže s Bogišićevim podacima o paštrovskom podrijetlu predloška njegova prijepisa. Pretpostavljamo, da bi se postanak mlade redakcije mogao sta-

¹⁹ Florinskij, 254.

²⁰ St. Novaković, Zakonik², str. CXIV.

viti u vezu s prelazom Paštrovića pod vlast Mletaka 1423. g., kad se tražilo potvrđenje povlastica o suđenju po starom zakonu i kad su, vjerojatno, postali i falsifikati o paštrovskim privilegijama od careva Dioklecijana, Konstantina i Justinijana. Nije isključeno, da je baš taj razlog pobudio kodifikatore, da prilikom izrade teksta za potvrdu izbace iz nove redakcije Vlastarevu sintagmu kao zaseban dio kodeksa s čisto kanonskim sadržajem, koji nije predstavljao važnosti za vrhovnu mletačku vlast. U toku stoljeća paštrovska mlađa redakcija trpila je postepene izmjene kako u sadržaju, tako i u stilu teksta. Jedan je od kasnijih rukopisa te redakcije poslužio kasnijem paštrovskom prijepisu, koji je sačuvan u defektnom zagrebačkom rukopisu XVIII. vijeka.

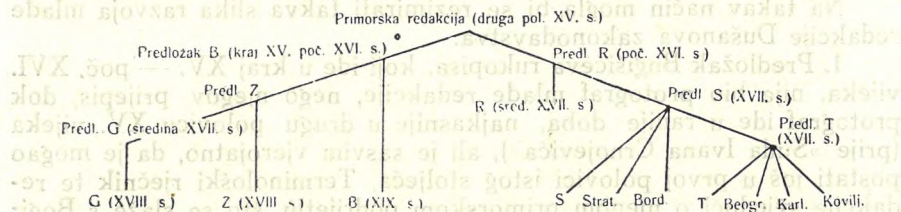
2. Na osnovi paštrovskog teksta izrađena je u XVII. vijeku grbaljska prerada, vjerojatno odmah iza 1647. g., kad je grbaljska župa došla pod mletačku vlast i dobila samoupravu po ugledu na Paštroviće. Tu je građa Dušanova zakonika znatno skraćena, ali je tekst vrlo pažljivo prepisivan s paštrovskog primjerka. Sačuvani primjerak je notarski prijepis XVIII. stoljeća.

3. Valjda sa originalnog primjerka Primorske redakcije izvršen je prijepis, koji je bio odnešen u Slavoniju i koji je postao predloškom sačuvanog Ravaničkog rukopisa. Pretpostavili smo, da prenošenje Primorske redakcije na sjever može da bude vezano s ličnošću Stefana Štiljanovića, prema tradiciji posljednjeg paštrovskog kneza, koji je kasnije živio u Slavoniji, kao pristalica kralja Ferdinanda sudjelovao u njegovu ratu s Ivanom Zapoljom, dobio je velike posjede i umro između 1540. i 1545. godine.²¹ Moguće je, da je baš za tog posljednjeg paštrovskog kneza izrađen početkom XVI. vijeka taj prijepis, s kojega je u XVII. vijeku načinjen Ravnički rukopis.

4. Na podlozi jednog starijeg predloška Ravaničkog prijepisa izrađena je u XVII. vijeku Sofijska verzija, koja je očuvana u nekoliko rukopisa iz tog doba.

5. Jedan od starijih rukopisa Sofijske grupe postao je predložak za posrbljeni prijepis Tekelijinog tipa, koji je opet postao predloškom za nekoliko očuvanih rukopisa iz XVII. i XVIII. vijeka.

Filijacija navedenih varijanata mlađe redakcije Dušanovog zakonodavstva prema tome ima ovaj oblik:

²¹ V. Mošin, Paštrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema zagrebačkom rukopisu, *Starine* XLIII 1951, str. 10—11; O Stefanu Štiljanoviću vidi: M. Kostić, Stefan Štiljanović, *Glas Srp. akad.* CX, 1923, 54—99; Sindik, op. cit. 138—139. Zapis Stefana Štiljanovića o prečiji žene Anđuše je kasniji falsifikat; vidi: A. Solovjev, Tri bokeljska polufalsifikata, *Prilozi za književnost*, knj. XV, 1935, str. 171—178.

U izdanju teksta u bilješkama uz svaki član stavljamo oznake odgovarajućih odredaba prema drugim objavljenim tekstovima, i to:

ZJ — »Justinijanov zakon« po rukopisima prve redakcije: Hodoškom s varijantama iz drugih rukopisa (T. Florinski, Pamjatniki zakonodateljnoj dejateljnosti Dušana, carja Serbov i Grekov, Kiev 1888, 204—211) te po Baranjskom i Hilendarskom prijepisu (A. Solovjev, Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka, Skoplje 1928., 236—237).

SS — Skraćena Sintagma prve redakcije po Hodoškom prijepisu s varijantama iz drugih rukopisa (Florinski, 94—203) i odlomci štampani masnim slogom u izdanju St. Novakovića, Matije Vlastara Sintagmat, Beograd 1907.

SSS — Skraćena Sintagma po Studeničkoj redakciji (V. Mošin, Vlastareva sintagma i Dušanov zakonik u studeničkom »Otečniku«, Starine 42, 1949. i posebno izdanje — Studenički rukopis. Povodom 600-godišnjice Dušanova zakonika, Zgb. 1949, 39—86).

P — Osnovni tekst Dušanova zakonika prve redakcije, Prizrenski, po izdanjima: St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 i 1354, Beograd 1898 (II. izdanje) i A. Solovjev, Dušanov zakonik 1349 i 1354 g., Beograd 1929.

R — Ravanički rukopis mlađe redakcije po izdanju Florinskog: ZMS — str. 36—51; ZKJ — prema primjedbama uz izdanje Sofijskog teksta, str. 55—75.

S — Sofijski rukopis prema izdanju Florinskog: ZMS — str. 75—94; ZKJ — str. 55—75.

T — Tekelijin rukopis po izdanju Jov. Đorđevića, Zakon careva Konstantina Velikog, Justinijana i Stefana Dušana, (Srbski ljetopis, knj. 99, 1859): ZKJ — str. 4—25; ZMS — str. 26—50.

G — Grbaljski rukopis po izdanju Solovjeva, Knjiga privilegija Grbaljske župe 1647.—1767. s Dušanovim zakonikom (Spomenik Srp. akademije LXXXVII, 1938): ZKJ — str. 55—60; ZMS — str. 61—67.

Z — Zagrebački rukopis po izdanju V. Mošina, Paštrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema zagrebačkom rukopisu (Starine 43, 1951): ZKJ — str. 13—23; ZMS — str. 23—27.

Iz tehničkih štamparskih razloga zamjenjujemo o me gu (koja obično dolazi u početku riječi i katkada na kraju) s običnim o, a uk sa običnim y.

БЛАГОЧАСТИВАГО И ХРИСТОЛЮБИВАГО ЦАРЯ И ВЕЛИК[АГО] КОСТАНТИНА
ЛУСТИНИАНА ГРЕЧЕСКАГО СЪ ПАТРИАРХОМЪ [ГРИГОРИЕМЪ И ВЕЛМУЖИ
ЦАРСТВА ЕГО. ЗАКОН ПОСТАВЛЕНИ, КАКО ПОДОБАЕТЪ
СТРОИТИ ЦАРСТВО ЕГО.

(1) Аще тако судит се, то цар не посуждает, аще ли тим осудит се, то без грѣха судіа пребиватъ.

Аще ли судіа мито приемятъ или ведше съ неправд(о)ю судитъ, тай судіа да лишит се престола и въсадитъ въ тавницу лѣта три и по томъ власти да не иматъ за живота нѣдное; реч[е] бо Б(ог)ъ:^{а)} судъ праведанъ Божи судъ је^{б)}.

(2) Тако повелѣваетъ царство мое: аще человекъ верстомъ 25 лѣтъ и запишет ся у нѣкою вещь волею своею и потомъ заише се да возврати, таи срамоту <да приметъ, а>^{а)} от тога ништа да нема му се дати (!).

Iza toga je izostavljen član o "prepisaniju" zapisa: ZJ₂; R, S, G, Z₃; T₂.

(3) Аще пріио тко запишетъ, а после не измиритъ очина имѣнія да иматъ, подобно е^{а)} пріио узимати съ ценом и съ сѣдочбомъ.

(4) Аще жена запишетъ сину или кѣри, тако пребиваетъ. Ако ли мужу, то да не будетъ: ако поиметъ втору жену, токмо^{а)} четверту часть.

(5) Ако человекъ умре и остане жена без чада, да има четверту часть од дела мужевлѣга ако се не уда; ако ли уда, ништа него свое три прстена о(т) мужа златна.

(6) Ако се ко при с киме и има писаніе за нѣкою вещь тере га крие, а послѣ явитъ, то да не примит се ничтоже, ако <и> истинно је;^{а)} ако му будетъ погубилъ и речеть: "имамъ кнѣгу записану него самъ изгубилъ", — да дастъ <ѣ> свидѣтель достовѣрныхъ и тако вѣрует се; токмо ли зи свидѣтели свѣдокують, а несть свидѣтельство едино, да се не веруетъ^{б)}.

(7) Ако тко прода нѣиву или виноградъ или ино что и таки се успомене да не прода, ако буде ималъ от цене половину, да вратитъ ціену; аще ли и мало веће узметъ и половице узмет (!) да не вратитъ опеть.

¹ R, S, G, Z 1; T bez broja. a) skraćena B̄ = Богъ pogrešno napisana "ВѢ"; b) u rkpsu "не".

² ZJ 1; R, S, G, Z 2; T 1. a) dodajemo "да приметъ" prema analognom tekstu u Z.

³ ZJ 3; R, S, G, Z 4; T 3. a) В — "подобная".

⁴ R, S, G, Z 5; T 4; a) u tekstu "такo" ali je na margini popravljeno "ТОКМО".

⁵ R, S, G, Z 6; T 5.

⁶ ZJ 4—6; R, G, Z 7; S 11; T 14. a) В pogrešno "не"; b) В pogrešno "наведеть".

⁷ ZJ 8; R, S 13; G, Z 9; T 16.

(8) Аще мужъ продасть что от женина имѣнна, а жена умолчитъ боявши се мужа, а после взищеть, да ее возврати ее и васе та купля разсиплѣ.

(9) Ако хоѣе тко продат у селу какву вещь недвижиму, кућу или башину, да не продасть надворнему челоѡѡку, но того села селянину. аще ли кой^{а)} [и купи] тѣ, тай купля ничтоже нѣе, токмо да прием[лет]ъ даное.

Ако тко хощеть продати баштину [ил]и нѣвиу или виноградъ или млинъ, ако не обя<ви>тъ ближикомъ и продасть тайно надворнѣму чел(овѣ)ку, да стоитъ ближикомъ и до десетаго лѣта противити се ему и проданое возети и цену возвратити; ако ли обличи ближикомъ и ти нехоще купити, да продасть надворнѣму челоѡѡку тко хоще, и по сихъ да нѣе волни селяни откупити то.

(10) Аще тко купитъ кою вещь одѣ челоѡѡка млада кой ие^{а)} по очиноу власти и узнатъ ту отацъ и хоте^{б)} то возвратити, то^{с)} да возвратит се.

(11) Ако тко дастъ виноградъ или ино что другому направити, ако тай не савршитъ како е обѣщаль направити, да волянъ господаръ узети свое без речи, ако е и много трудио они (!).

(12) Ако тко узме виноградъ на поли тер га на време не обреже ни окопа, ни опраши, да се лиши^{а)} от свега труда^{а)}; ако ли они, кой е узель виноградъ раскает се прежде времена рабо<ти> и пошлѣе господару: “несамъ яки направити, но прежде времена прими виноградъ” и аще молитъ господинъ винограда, да узметъ двоину плода, да наплатитъ исполнительъ.

(13) Аще тко преоретъ тућу бразду, ако е поновъ, да га сѣю, аще ли е и посаилъ, да и сѣмене [лишит се].

(14) Аще два зе <м>ли делателя зговорета се между собою да заменеть ниви, ако имуть два или три верна свидѣтеля, да пребиваетъ тако мена непоколебимо.

(15) Аще е два делателя съдружит се во време посѣяния и усхоѣе (!) едина страна оставити, аще будетъ посѣяно, да се не разделитъ; аще ли е понов да понови и други такожде, по томъ да се разделитъ; аще не има съ киме орати^{а)}, да га нѣстъ волянъ оставити.

(16) Аще тко иматъ о ниве или о винограду прѡ и придеть безъ знаня делавшаго и самоволно пожнетъ, аще и нѣгова земля будетъ, да е нѣе лихъ; аще ли не будетъ, — двоину да платитъ.

⁸ ZJ 9; R, S 14; G, Z 10; T 17.

⁹ ZJ 10—11; R, S 15; G, Z 11; T 18. а) В на margini ispravljeno “тко”.

¹⁰ ZJ 12; R, S 16; G, Z 12; T 19. а) В pogrešno “не”; б) у tekstu “хоше”, али ispravljeno “хоте”; в) В pogrešno “ти”.

¹¹ ZJ 13; R, S 17; G, Z 18; T 20.

¹² ZJ 14—16; R, S 17; G, Z 14; T 21. а) isp. čl. 19.

¹³ ZJ 17; R, S 18; G, Z 15; T 22.

¹⁴ ZJ 18; R, S 19; G 16; Z 18; T 23.

¹⁵ ZJ 19; R, S 20; G nema; Z 16; T 23—24. а) В pogrešno “расти”.

¹⁶ ZJ 20; R, S 21; G, Z 17; T 25.

(17) Аще два села имаю прѹ о нивахъ, да смотритъ судиа и старцы млоголѣтни тому да естъ оправданіе; аще ли будетъ и многого времени, тако да естъ непоколебимо.

(18) Аще делатель разделить^{а)} снопи десетное, да се отженетъ^{б)} яко и татъ от сего плода нивнаго.

(19) Аще дѣлатель узметъ ниву на поли и на време не понови и ню посѣть у ледину, да се лишитъ и сѣмена.

(20) Аще человѣкъ узме ледину да е направи, и направи, да е држи три године, потомъ и оставитъ.

(21) Аще тко посѣть туфу нѣвиву без упроса чиа е, да се лиши и сѣмена и оранія^{а)}.

(22) Аще тко заложитъ любо кою вещь и речетъ: “прими залогъ и постави рокъ” и не придетъ, — да га чека до три године или три рока, потомъ да не иметъ искати, судиа да ту не поможетъ.

(23) Аще тко залогъ погубитъ, да га плати; аще ли га огань вънезапу сажежетъ или разбойници восхититъ, и зна би небрежение приемному, аще је^{а)} свое сохранилъ а оно погубилъ, — погиналъ^{б)} естъ.

(24) Аще тко украдетъ изъ церкви или въ ноци или въ дни, да се ослепитъ. Аще ли на дворіе што украде церковно, да платитъ трое и да се бие^{а)} и прожене одъ места того.

(25) Аще купитъ вещь посилемъ или зле уценитъ или книги обрещут се у него о той вещи писане без продавающаго, таковыи вещь ту да погубитъ и даное да не возметъ.

(26) Аще соб<о>рныи бирчиа за долгъ соборни^{а)} прода<с>тъ вещь должника, сирѣчь за комунъ, то нитко откупити не можетъ, ни исти тай чия е била.

Аще будетъ по повелѣнню господара того, тако пребиваетъ; аще ли не будетъ по повелѣнню кнезу(!), то возвращает се.

(27) Ако тко прода вещь недвижиму и не вопроситъ братню млађу еже купитъ, ни ва что же ние купля; не точію ти, но ни деца нѣюва не могутъ; недвижима <вещь> до 25 лѣта возвратити^{а)} се можетъ зле уценѣно или посилемъ куплѣно.

¹⁷ ZJ 21; R, S 22; G 18; Z 19; T 26.

¹⁸ ZJ 22; R, Z 23; G, Z nemaju; T 27. a) u tekstu je izostavljena riječ “разделитъ”; ali ju je ispravljач upisao; b) B погрешно “жнетъ”.

¹⁹ ZJ 23; R, S 24; G 19; Z 21; T 28.

²⁰ ZJ 24; R, S 25; G 20; Z 22; T 29.

²¹ ZJ 25; R, S 26; G 21; Z 23; T 29b. a) B погрешно “опранія”.

²² ZJ 26; R, S 27; G 22; Z 24; T 30.

²³ ZJ 27; R, S 28; G 23; Z 25; T 30b. a) B мј. “аще је” има “ние”; b) треба “повинѣвъ” да плати; isp. čl. 50.

²⁴ ZJ 28; R, S 29; G 24; Z 26; T 31. a) B мј. “бие и” има погрешно “абие”.

²⁵ SS A gl. 6 čl. b; SSS 34c; R, S 30; G 25; Z 27; T 32.

²⁶ SS A gl. 6c—d; SSS 23d; R, S 31; G nema; Z 28; T 33. a) B погрешно “соборн”.

²⁷ SS A gl. 6f; R, S 32; G 26; Z 29; T 34. a) B погрешно “возраста”.

(28) И оштъ рече царъ благочестиви: ако заидеть сирота у туђу землю и паки придетъ, до 40 летъ да свое возьметъ; бащина поставлѣна на аманеть или на залогъ, тай до 100 година да спостигне свое, и зле замениви возвращ^{<a>}еть до 25 лѣта.

(29) Приставник не може купити сираго вещь ни продати, ни промислникъ^{a)} да е прода (промислникъ ние прокарадуръ)^{b)} донде же возрасте сири, да не како зле прода се, и таке человекѣе по-добаеть избирати душевне и боеѣе се Бога.

(30) Аще тко купить роба, аще ие^{a)} богатъ, да дастъ цену даную за себе; аще ли е убогъ, да работаеть три лѣта купившему и потомъ свободанъ да будетъ.

(31) Царъ рече; аще тко што узметъ одъ огня горещу дому, или у води от утопления свободить или от падения дому или от плена оставше, аще и повржена будутъ, то да возвратить; аще что сакрие от того или узметъ по сили, и увест се о немъ, четверицею зато осуждает се, иакожде^{a)} и татъ.

(32) Аще тко что украдетъ и уве^{<сть>} се о немъ, да дастъ четверицею; аще ли не увест се нитко и тай татъ раскает се и своехотно донесетъ вазетое и рече: “прости, согрѣшихъ, прими свое“, тай да примить и не обличить его; аще ли обличить, тай да постражде обличивши его.

(33) Преставлен^{a)} разделе и вазимае^{b)} тужду землю двоинномъ да возвратить.

(34) Рече царъ: тко са мужаскимъ поломъ блудъ сотворить, да се побить каменемъ, развѣ манши ние 12 лѣтъ.

(35) О суде царскомъ: ако царев судъ, нитко нитко(!) не можетъ посудити токмо самъ царъ свое суждение посуждаеть.

Такожде и патриарховъ судъ нитко не посуждаеть (и Ravan. krp-su joŝ: токмо тай самъ свое суждение посуждетъ).

(36) Тако рече царъ благочестивы, яко не достоинъ да не судить се епископу и бископу, ни калуђеру нитко^{a)} судия гра^{<д>}ски ни зборски, но да судет се церковни люди (съ многими 20—35 сведетель ратникъ ни сародникъ) предъ людми церковными и предъ бискупи и предъ Игумани. такова правда подобна е закону церковному.

²⁸ SS A gl. 6f; R, S 33; G 27; Z 30; T 35.

²⁹ SS A gl. 6g; R, S 33b; G 28; Z 31; T 36. a) В погрешно “промесить”; b) riječi u zgradama — glosa.

³⁰ SS A gl. 6k; R, S 34; G nema; Z 32; T 37. a) В погрешно “не”.

³¹ SS A gl. 11 Zakon 1; SSS 29a; R, S 35; G 29; Z 33; T 38a. a) В погрешно “такожде”.

³² SS A gl. 11 Zakon 2; SSS 29b; R, S 36; G 30; Z 34; T 38b.

³³ SS A gl. 11 Zakon 4; SSS 29d; R, S 37; G 31; Z 35; T 39. a) В погрешно “преставлень”; b) В погрешно “вазимаеть”.

³⁴ SS A gl. 13; R, S 38; G 32; Z 36; T 40.

³⁵ SS D gl. 6; SSS 40ab; R, S 39; G nema; Z 37; T 41.

³⁶ SS D gl. 6c; SSS 40c; R, S 40; G 33; Z 38; T 42. a) ispravljач popravlja “ничто”.

(37) Тако рече законъ царски: правда посуждает се до 40 летъ, мимо то суда на иматъ; иже зле суждено, подобаеът посужденю не единою, но и два.

(38) Свидетелеъ подобаеът веровати душевне и мудре: иже лаже свидетель осуждаеът се во тавницу.

(39) Подобаеът свидетеле преже свидѣтелства церковникомъ вводити ихъ въ церковь и испитати и заклети ва церкви.

Единому свидетелю нѣсть приятно ни на одномъ суду, аще и властелинъ будетъ.

(40) Аще о заиме свидѣтельство до 1 меръ — 2 свидетеля; више того 3, то верует се.

(41) Аще не будутъ у церкви са клетвою испитани то <н>есть вѣровано; и попъ иже не испитаеът места того да одлучит се 3 лѣта литургие и да живеть во монастыры.

(42) Свидетель несть^{a)} веранъ манши временемъ К. Е. лет^{b)}, аще ли [мнози буду —] 20 лѣт;^{c)} свидѣтеля ратникъ ни сародникъ нѣсть веранъ; женско свидѣтельство да не веру<е>т се.

(43) Аще со заклетиемъ церковнимъ свидѣтелствуютъ, а потомъ лажъ изнаѣет се, таковыи каземъ да предадут се и по сихъ ничто же да верует се има.

(44) Подобаеът^{a)} во писани въ книзи три свидѣтеля вописовати. Свидѣтельство слышано да не верует се.

(45) Аще даруетъ кою вещь людъ или неимущи 25 лѣта, то ничто же не.

(46) Аще тко емацъ запишет се за некой долгъ, аще должникъ заидеть или умереть то (!) не платитъ, емацъ да подлежитъ vase.

(47) Аще тко заставитъ башину или виноградъ или чардинъ, плодови въ цену причитают се. Аще ли мложайше будетъ плода, да возвратитъ се давшему залогъ и тимъ башина да свободит се.

(48) Иже нуждею гониму и прибѣгнетъ въ церковь, нитко же са волною рукою да восхититъ его от церкви, ни слуги церкви. Аще ли его восхититъ, тай да бьет се стапи и да подлежитъ сву

³⁷ SS D gl. 6fhi; SSS 40fh; R, S 41; G 34; Z 39; T 43; pazi na razlike, a) B nije razumio riječ "лет", pa je protumačio kao broj »35«, koji je upisao brojkom iza prvog broja 40.

³⁸ SS D gl. 7a; SSS 30a; R, S 42; G 35; Z 40; T 44.

³⁹ SS D gl. 7c; SSS 30b; R, S 42b; G 36; Z 41; T 45.

⁴⁰ SS D gl. 7d; SSS 30c pazi razlike; R, S 42c; G nema; Z 42; T 46a.

⁴¹ R, S 43; G 37; Z 43; T 46b.

⁴² SS D gl. 7 1efm; SSS 30egh; R, S 43b; G 38; Z 44; T 46c. a) B — "есть"

b) B nije razumio "К. Е. лет" te je mj. toga napisao riječ "кое"; c) isto kao u čl. 39 mj. riječi "лет" napisan broj »35«.

⁴³ R, S 43c; G 39; Z 45; T 46d.

⁴⁴ SS D i SSS 30mn; R, S 43d; G djelomično u 39; Z 46; T 46e. a) riječ dodana od ispravljача.

⁴⁵ SS D gl. 11; SSS 57; R, S 44; G 40; Z, T 47.

⁴⁶ R, S 44b; G 41; Z, T 48; isp. SS E i SSS 3 koji govore samo o jemstvu episkopa i svećenika.

⁴⁷ SS D gl. 2; SSS 33; R, S 45; G 42; Z, T 49.

⁴⁸ SS E gl. 3; SSS 34; R, S 46; G nema; Z, T 50.

вину бѣжащаго. Гонешши да пригласить свещеника тей церкви и скажетъ вину бѣжащому, такой да приемлютъ са кротостію его.

(49) Аще тко стр<н>ище свое ниви зажежетъ и преидеть огань и по<же>жетъ тужде вещи, то да^{а)} изискует се; подобаеть судіамъ истезати; аще по небрежени будетъ или не бранилъ важегши огань да не преиде напредъ, таи осуждаеть се.

Аще ли браить съ нуждею да не преидеть, и напанеть ветаръ и огнь преидеть и пожежетъ что кому, да се важегши не осуждаеть.

Аще ли огань утайв се и воста<н>еть въ ноши и что пожизаеть, да платитъ два дѣла пожежения.

(50) Аще кому домъ запалитъ се и отонуду изходитъ огань и пожежетъ чію либо куфу, таи ничтоже повинанъ^{а)} нѣсть, ничто же осуждаемъ првее^{б)} важегшаго се.

(51) Иже храмину или жито на гувну зажегшаго, таи огнемъ да сажежетъ се.

(52) Аще за некою вину человекъ съ Богомъ кунет се, да ничто же постраждеть, подобаеть ему вѣровати: велико бо је божество^{а)}.

Аще кленет се Богомъ и внидетъ въ церковь и вложить руцѣ въ Евангеліе и дастъ клетву, да верует се ему.

Аще ли пронакет (!) се криво тко^{б)} заклет се, да му се отрежетъ езикъ и свидѣтели его да примутъ казань иже лажу свѣдочише.

(53) Аще тко от <ц>еркве вазметъ свещу или улѣ или сосудъ или ризи или ино что и пронаѣт се, такови камениjemъ от народа да побіет се. Закон (!) — татъ божи: иже крадетъ доми — того одинаго крадетъ, а иже крадетъ церкву, — Бога и све христіане крадетъ.

(54) Аще ли изванъ церкви что вазметъ, да платитъ троедупло и васадитъ въ тавницу 12 дни; аще ли убожества ради что вазметъ, точно то едино да платитъ и да бивень будетъ.

(55) О зданію куфа. Аще есу сусѣди имуще близъ куфе и хошетъ единъ од тих куфу градити, да не заступитъ прозорце суседу зряще на море или наполь или у винограде любо на кою страну, разве аще будетъ са рѣчи того суседа.

Аще суть по реду две куфе, подобаеть бити межу нѣмимъ шесть лакти.

⁴⁹ SS E gl. 4a; SSS 32a; R, S 47; G 43—44; Z, T 51. a) B — “да не”.

⁵⁰ SS E gl. 4b; SSS 32b; R, S 48; G 45; Z 52; T 52a. a) B је napisao “повиманъ”, ali је ispravljач popravio “повинанъ”; b) B pogrešno “првее”.

⁵¹ SS E gl. 4c; SSS 32d; R, S 49; G 46; Z 53; T 52b.

⁵² SS E gl. 6de; SSS 37de; R, S 50; G 47; Z 54; T 53. a) B је krivo razriješio skraćenice: “бо је бжество” — “божије блаженство” б) B — “тако”.

⁵³ SS I gl. 1; SSS 46a; R, S 52a; G. 48; Z 55; T 54a.

⁵⁴ SS I gl. 1; SSS 46; R, S 52b; G 49; Z 56; T 54b.

Аще ли е међу храми лакти 8, то градить невозбрано и зрение за<с>тупаетъ, ако и близу е и будетъ завещалъ са суседом, то пребиваетъ.

Аще коему сусѣду мощно воз<д>вигнути храмъ на висоту, да не стужитъ [суседу] каплями стрехе ни пролитнемъ воде ни пометане<м> гной<а> на прозорце.

(56) Аще древо сусѣдне близ храма простртѣмъ корена или грань стужуетъ храму, тай да понудит се отсѣщи его: законъ повелѣваетъ посѣћи древо то.

(57) Аще стена твоя на храмъ мой преклонила се е поль ноги, понуждают се исправити ту.

(58) Никтоже можетъ гной близъ тужде меће подметати, разве аще [има] такову работу.

(59) Иже без повелѣнія царскаго и судие иже стеснить улицу градску градешу (!) кућу, аще будетъ и саградить (!), да разорить и да дасть граду широту.

Законъ царскій: улица граду нога 16, да естъ просторъ разминута.

(60) О наслѣдствованіи нисходящей, любо мужаскій поль любо женскій будетъ, предпочитают се от ва<с>ходящихъ и сущихъ от страни.

(61) Аще дедъ умереть при сине и вануце<х> от инога чеда, вануци подойдетъ своего отца и вакупе са синомъ^{а)}, еже е са своимъ стрицемъ или уицемъ наслѣдствуютъ дедова, приемнуще (!) еже хотеаше имати от(а)ць, женскіи или мужаскіи поль будетъ, любо подъ властію любо самовластію (!) суть.

(62) Нисходящихъ не будущимъ призывают^{а)} се в<ас>ходящей, предпочитоваемы от иже от страни всѣхъ кроме от иже о<т> техъ же родители родших се братіе и братнихъ дети; от восходящихъ приближеншихъ (!) степеномъ предпочитают се; такожде и сущихъ от стране. Аще ли же тогожде степене суть, васи въкупе призваеми суть [въ] наслѣдіе.

Восходящимъ будущимъ умримому (!) и братіамъ приснимъ и детемъ братіа (!) по единое стране предумрша, вси призывают се в того наслѣдіе, любо женскіи поль любо мужескіи будетъ; братъне бо дети подойдетъ^{в)} своего о(т)ца лице и приемлють лице еже хотеаше примати о(та)ць его.

⁵⁵ SS K gl. 3; SSS nema; R, S 53—54; G 50—52; Z 57; T 55.

⁵⁶ SS K gl. 3; SSS nema; R, S 55a; G 53; Z 58; T 55b.

⁵⁷ SS K gl. 3; R, S 55b; G, Z nemaју; T 56b.

⁵⁸ SS K gl. 3; SSS nema; R, S 56a; G nema; Z 59; T 57.

⁵⁹ SS K gl. 3; SSS nema; R, S 56bc; G nema; Z 60; T 58.

⁶⁰ SS K gl. 4; SSS nema; R, S 57; G, Z nemaју; T 59a.

⁶¹ SS K gl. 4; R, S 58a; G 55; Z 62; T 59b. a) В погрешно "еникомъ".

⁶² SS K gl. 4c; R, S 58b; G nema; Z 63 drukčije; T 59cd. a) В погрешно "признавают"; b) В погрешно "подходить".

(63) Аще тко умреть при брате от различныхъ родитель сущемъ, когда умреть мати братъ а от брата ва инаго наслѣдѣа.

(64) Законъ. Мати наслѣдуетъ укупе^{а)} са своими чеди; умрше оное чедъ, оных же братие единого брата чедъ приемлющи.

(65) Законъ царевъ. Подобаеть не оженвшому се второе примати от перше детета единого дѣль по закону.

(66) Законъ царевъ. Брату не будушу или братину чеду, прочи иже от стране сародницы призивают се кой будутъ ближни, ты наслѣдуютъ; ако ли мнози обрещутъ се от того степене, тако вси наслѣдуютъ.

(67) Законъ. Иже от различныхъ посадницы (!) дети не наслѣдствуютъ, будущимъ ес<тас>тавнимъ или супрожници или инимъ приемникомъ его.

Та<е>мничишни (!) отрокъ биви присни единому оцу своему биваетъ не наслѣдуетъ кромѣ завета.

(68) Аще от(а)ць першею дастъ своей кѣри и сагласить даней ей прѣи (!) да не иметь чести от негова наслѣдовати, не разанствуетъ^{а)} согласие се ни возбраняеть наслѣдовати бе(з) завещания тому умирающу, дащи. и першею подвластным оставшимъ^{б)} тое брати<м> савносящимъ^{в)}; ниже прежде брака даръ, якоже и пршею подобаеть сованосити бе<з> завещания умирающу иже сихъ давшему, любо мати е любо от(а)ць или кто от ва<с>ходещихъ или по матери или по оцу.

(69) Вънегда^{а)} умреть мужъ или жена безъ завещания и ни единого же от восходещихъ [или нисходещихъ] или от иже от страни законаго или естѣствнаго^{в)} взимають приемника^{с)}, мужъ ва женское да призивает се совершенно наслѣдѣе и жена такожде да приемлетъ мужа.

(70) Законъ. Аще мужъ [согласить] са женою умирающей той да запишетъ што от прше [и аще тайно запишетъ, то ничто есть].

(71) [Законъ. Множае подобаеть быти прше] от подлога, мужеви же безъчедну умршу, аще не будетъ согласие, восприемлетъ

⁶³ SS K gl. 4d; R, S 59; G 55; Z 63a; T 59e. Tekst je potpuno pobrkan, jer je na dva mjesta ispalo po nekoliko riječi: isp. prema Ravaničkom tekstu — “аще кто умреть при брате от различныхъ родитель сущемъ [и при синовехъ брата] когда умреть мати, братниа [чеда предпочитают се] от брата ва онаго наслѣдѣе.

⁶⁴ SS K gl. 4e; R, S 60; G 56; Z 63b; T 60a. a) В погрешно “унуке”.

⁶⁵ SS K gl. 4f; R, S, T немају; G 56; Z 63c.

⁶⁶ SS K gl. 4h; R, S 61; G 56; Z 63d; T 60b.

⁶⁷ SS K gl. 4ij; R, S 62; G, Z немају; T 61.

⁶⁸ SS K gl. 4k; R, S 63; G 57; Z 64; T 62. a) и R — “здравствуетъ” б) В погрешно “оставившимъ”; с) В погрешно “сва носящимъ”.

⁶⁹ SS K gl. 4l; R, S 64; G 58; Z 65; T 62b. a) В погрешно “кои егда”; б) В погрешно “естъ наго”; с) На овом се мjestу текст прекѣда уметнутим listovima из Душанова законика (str. 10) и nastavlja se на str. 18.

⁷⁰ SS K gl. 4m; R, S 64; G 58; Z нема; T 63a. Član je dopunjen prema Ravaničkom tekstu.

⁷¹ SS K gl. 4n; R, S 65; G, Z немају; T 63b.

жена прѣю и подлогъ и множае ничтоже. аще ли же ню смръть отръгнетъ, прѣю да приемлютъ оное наслѣдницы, мужъ же своего подлога да не лишит се.

(72) Сужденіе светлейша патріарха Атанасія и сущаго [подъ нимъ собора еже би по речи присно] поминаемаго цара Андроника Палеолога. Повелѣваемъ, рече, иже безчеднихъ обудовевшихъ мужіе же и женъ не васхищеніе^{а)} поемати именія, ниже отъ иже^{б)} народнога рекше цариника^{с)}, [н]иже власть имущихъ да что возмутъ, нь^{д)} едина че<с>тъ именія владичество ихъ воспріемю (!): на три части (!) то имение да разделить се, едина честь, си рече третя, да память творить умршому, третню владичество ихъ восприметъ, третя жива страна примати (!).

Аще ли от тога рода ниткоже обретает се, то да дасть се у комуны градски или зборски половина.

Аще ли тай града комуна не имее, то цар<ев>у да се дасть ц<а>ринику.

(73) Аще ли обудовить ч(е)л(овѣ)къ и останеть чедо то и запишетъ мати чеду прѣю и после умреть то дете, любо мужески поль будетъ любо женски, тако очева вася будетъ: детиня оцу остоятъ (!) и очева детету.

(74) Законъ поставленихъ (!) колико залъ детнихъ можетъ дете лишити именія очина, за хотещее рещи согрѣшенія аще та дела створить, всего отчина да лишит се:

1. Аще на свое родителѣ руке возложитъ быти его.
2. Аще тешку и нѣлѣпотну досаду на нѣ наложитъ.
3. Аще сгрѣшеніе ихъ обличитъ и облажетъ и(х) судіями (!).
4. Аще во ину вѣру отступитъ.
5. Аще волхволаніемъ (!) или некоимъ отраваніемъ покуситъ се родителѣ свое озлобити.
6. Аще со своею маѣхою или съ очиною посадницею сместит се (!).
7. Аще ва недузѣ много салежещимъ родителемъ и(х) самъ^{а)} остави и не васхоте техъ посѣщавати якоже подобаетъ.
8. Аще не хошетъ быти изъпоручницы родителенъ (!) долгу позиваему.
9. Аще обличит се кто от детей възбранивъ родителемъ завещанія написати, тем же по сихъ се содеати возмогутъ, власть темъ да будетъ, а таковаго от дети да ничто же будетъ.
10. Аще оставитъ родителе свое у старости обдржаніе и обгнетъ от нихъ.
11. Аще безъ волю (!) родите(л)я возметъ жену себе.
12. Аще тко от родителъ жестокъ будетъ и дети не васхоцетъ трпѣти и убегнуть свободити се гнѣва его или не восхоцетъ по-

⁷² SS K gl. 4n; R, S 66—67 а—с; G 59; Z 66; T 64. а) В погрешно "васуш-
шене" б) В — "онъ же"; с) В погрешно "рече прилика"; д) В — "на".

⁷³ SS K gl. 40; R, S 67d; G 60; Z 67; T 65.

⁷⁴ SS K gl. 5; R, S, Z 68; G 61; T 65. а) В — "санъ"; б) В погрешно "сся".

виноват се, волянъ о(та)ць е изметати от имения своего. Аще ли ва недузѣ одржиму [туждѣ] помиловавъ и послужитъ до самрти ему и писмени насѣдники призивае и не восхоцетъ прити бившому прилежаню воздвигнути се, вся^{б)} егова воспріеметь (!) сохранивши его до самрти, а ти дети отбегши его ничто же да имуть оставивши его.

13. Аще кому прилучит се пленѣню бити и не восхоцетъ дети небрежение(м) его освободити, подобаеъ ему небрежение написати и от васего свога низринутн тѣхъ. Аще прилучити се ему умрети ва плене суцу небреженіемъ детей — тимъ не прашаеъ имети достояніе его, но узети васе и дати церквамъ за душу умршаго [въ] плене.

14. Аще нѣкои родители от благовернихъ слышетъ отроче ва нѣкою ересь обращающа се, таковаго да изринуть от васего наслѣдія своего. Аще ли паки возвратитъ се ко православней вѣри, тако наслѣдуетъ и очина (!).

Аще от сихъ васехъ заповедехъ единою дете оскорбитъ родителя своего, по закону царъ благочестивихъ да лишит се васего имения родитель.

Паки повелѣваемъ: не добрѣ родителемъ измеши дете от наслѣдія своего аще не буде ль сагрѣшилъ якоже первѣ рече се.

(75) О изгнани родитель имения своего:

1. Аще родители предадуъ чедо свое на убіеніе кромѣ иже ва невѣрстве ходеще.

2. Аще отравленіемъ^{а)} или обаяніемъ или инимъ коимъ образомъ сина укажутъ наветовавше.

3. Аще отаць(с)своею снахою или са посадницею сина своего смесит се. Такожде и возбранѣніе завета, но убо и о злословіи и васа и zde соблюдают се.

(76) Закон царски. Иже во коемъ любо граду крадуше, свободни убо суце нищи аще будутъ убози, и то^{а)} единою обращут се крадуши, да бивени будутъ. Аще будутъ богати, да возвратитъ (!) двоиномъ; аще ли дважди крадутъ, да изженут се от места того; аще ли трижди, руцѣ да исѣкутъ се имъ.

Иже неприлично узето сн рче (!) куплено или что украденога и то наѣт се, то да се вазметъ, а цена купившому не вовратитъ; аще ли будетъ купилъ са обличеніемъ и не знаетъ о немъ откуда е, то половина (!) цене те да имее^{в)}, а половину да штетуеъ.

(77) Аще тко чю вещь обращетъ погубленую и увестъ чя е, и потаитъ оному ищущу, тай подобенъ е тату; аще погублено обрашетъ и обличитъ, иже будетъ погубилъ, даръ да дастъ нашадшому.

⁷⁵ SS K gl. 6; R, S, Z 69; G 62; T 66—67. а) В погрѣшно "правлѣнемъ".

⁷⁶ SS K gl. 8; SSS 47; R, S, Z 70; G 63—64; T 68. а) В "или"; б) В "инее".

⁷⁷ SS K gl. 8; SSS 47; R, S, Z 71; G 65; T 69. а) В — "подобает".

(78) Аще возотметъ (!) тату или пленену, половину да возметъ, зане животъ свой положилъ е зато.

(79) Крадеи^{а)} ва воисци своіой, аще убо оружја, да бивенъ будетъ, аще ли ино что, да осекуть се ему руце.

(80) Иже тати и гусари, на месте где сагрешитъ, ту да мучет се, да видеще друзи убоет се.

(81) О сѣкущихъ лозіе или древа плодовита. Аще сѣчетъ лозіе или маслине или ин(о) овошце, јакоже и разбоиници да мучени будутъ.

(82) Законъ царевъ. Аще тко гроби крадетъ, аще убо съ^{а)} оружіемъ придетъ, смертію да мучит се; аще безъ оружја, въ тавницу вержени да будутъ, или да копать (!) руду.

Иже мертви ва гробе савлачитъ, руцѣ да осѣкут се ему.

Не подобаеъ мощи умршихъ или кости преметати, на време же положенія [преносити] довлеетъ.

Не подобаеъ погребати идѣже суть кости положене мученическе.

Никтоже от гробовъ вещь кою да преноситъ; чел(овѣ)ческо тѣло никто да не преноситъ кромѣ повелѣнія царева [ва] ино мѣсто да не преноситъ.

Иже от гробовъ вещь кою возметъ, подобанъ е тату церковному.

Аще тко от гробовъ вазметъ камене или столпове или камене мраморное или кою любо вещь, 20 литаръ злата да дасть во царину.

(83) Законъ царевъ. Аще неко посланикъ судинъ или царевъ на чел(овѣ)ка некое ради вини обрететъ чел(овѣ)ка того въ церкви молитву дающа, тай посланикъ, аще и царевъ естъ, да не похититъ чел(овѣ)ка тога дондеже молитву скончаютъ; аще ли дрзнетъ похитити и смутити церковъ, тей посланикъ во тавницу да затакнет се лѣта три; аще ли смететъ Божествену литургию, тай се смртно да мучит се.

(84) Аще тко наругаеъ ся слепу или рому или нѣму, [ногомъ или рукомъ] или инимъ коимъ начиномъ, такови казнъ да примитъ. Не подобаеъ таковимъ ругати се, но руку помощи простираеъ.

(85) О женехъ. Аще жена облагана будутъ мужеви, да не засадитъ ю въ тавницу или блюдомъ да ударитъ (!) или инимъ коимъ безчестіемъ, да не таковихъ ради винъ лишени разума будутъ.

⁷⁸ SS K gl. 8; R, S, Z 72; G 66; T 70.

⁷⁹ SS K gl. 8; SSS 47; R, S, Z 73; G 67; T 71a, a) B — “крадень”.

⁸⁰ SS K gl. 8; SSS 47; R, S, Z 74; G 68; T 71b.

⁸¹ SS K gl. 8; SSS 47; R, S, Z 75; G 69; T 72.

⁸² SS T gl. 2; SSS 45; R, S, Z 76; G 70; T 73. a) B pogrešno “убость”.

⁸³ SS T gl. 3c; SSS 28; R, S, Z 77; G 71; T 74.

⁸⁴ SS T gl. 3d; SSS 28; R, S, Z 78; G 72; T 75.

⁸⁵ SS T gl. 4a; SSS 43; R, S, Z 79; G 73; T 76.

Аще ли велико будетъ согрешение о нем же облегана е, да се предасть во манасырь женамъ дондеже увест се о ней.

(86) Аще осудить кога царь на смръть, да затакает се 40 дни дондеже покает се.

(87) Законъ царевъ. Аще сагрешить о(та)ць, с(и)нь да не истезает се, ни братъ за^{а)} брата, но [всакъ] любо за своя дела да постраждеть.

(88) Законъ о содржащихъ во тавницу. Подобаеть епископомъ заповеданое: иже суть ва узахъ везани или въ тавници затворени, да ихъ посъщаеть всякую среду и петакъ, любо рабы будутъ любо свободни, и да учетъ епископи кнезе, да имъ творить (!) елика имъ законъ заповѣда<е>тъ. Аще ли кнезь не покарает се, да възвѣститъ цару о нихъ.

Епископи должни суть учить кнези 40 дни; аще вина о сихъ не явит се, тако да свободни будут.

Подобаеть властеломъ на всякую недѣлю посъщати сущихъ ва тавници и повелѣвати стражамъ тамничнымъ да о нихъ милосердую и о пици^{а)} промишляють.

Сия досадъ различна* разсужденія и законъ благочестивыхъ царь греческихъ въ Константина граде.

(89) Еще обрѣтохъ за насиле^{а)} женещим се; восхитившей жени посилемъ, или обручена е или необручена, или вдовицу или дѣвицу, любо владыка е любо раба, и аще убо са оружиемъ придетъ и похищение сотворить, тикови да мачемъ смръть приемлетъ.

Светующе тому или со сымъ припадши, ти бивени да будутъ твердо, остризаеми, носови да урежут се има.

Егда придуть такови восхищение сотворити и домашни поимуть оружя ниже готови будутъ на убиство и будетъ кровопролитие веле, такова горша будутъ. Аще ли безъ оружя похищение (!) створи, восхитившому девицу рука да отсечет се, а иже са нимъ совѣтующимъ или припадшимъ да урежут се нѣма носови и да будутъ бивени и изгоняемъ, (!) любо хотещимъ женамъ то похищение, любо не хотещимъ.

Аще тко от припадшихъ девицы похищение возвестить, тай свободанъ бываеть.

И иже из дому издавши девицу или въдовицу таку казнъ приемлють якоже више речени насилницы.

⁸⁶ SS T gl. 4c; SSS 43; R, S, Z 80; G 74; T 77.

⁸⁷ SS T gl. 4d; SSS 43; R, S, Z 81; G 75; T 78. а) В — "на".

⁸⁸ SS F gl. 1; SSS 42; R, S, Z 82; G 76—78; T 79. а) В — "нищи". *) В — "разлика".

⁸⁹ SS A gl. 12; SSS 47; S 87; G. 80; Z, T 83. а) В погрешно "занъ сѣме".

БЛАГОЧЕСТИВАГО И ХРИСТОЛЮБИВАГО МАКЕДОНСКАГО ЦАРА СТЕФАНА
ЗАКОНЪ ПОСТАВЛЕНИ ВЪ ЛЪТО ̅. ̅. ̅. ИДИКТИНО (!) ̅ (!) ВО
ПРАЗНИКЪ ВОЗНЕСЕНІЯ ГОСПОДНЯ М(ЪСЕ)ЦА МАІА 21. ДАНЪ.

Си же законикъ поставлени от православнаго собора нашего с преосвященымъ патриархомъ ку(р) Јаниѣмъ и васеми церковники малими и великими, митрополити и бискупи, и мною благовѣрныхъ (!) царемъ Стефаномъ [и] васеми властели царства ми малимъ и великимъ.

Закономъ же симъ сложенія быша.

(1) О хр(с)тіанствѣ. Найперво за кр(с)тіанство: симъ образомъ да се очиститъ хри(с)тіанство.

(2) Властеле и прочи людие да се не жене не благословеніемъ у своего Архіерея или у оногъ Дуовника (!) поставленаго от Архіереа.

(3) И недна свадба да се не учинитъ безъ венчана; ако ли се учини безъ благословена и упрошенія церкви, такови да се разлучетъ.

(4) За духовни долгъ. Свакъ чел(овѣ)къ да има повиновение и послушаніе ко своему о(тѣ)цу Духовному; аще ли се тко обрете сагрѣшивъ церкви или преступивъ что либо от сіаго закона волѣомъ и нехотеніемъ, да се повине и исправи церкви; ако ли пречуе и уздржи се от церкви и не хоцетъ исправити повелѣнія церкви, потомъ да се отлучитъ от церкви.

(5) И свещеници да не проклинаю хрстіяне за согрѣшеніе духовно; да призоветъ кротко и тихо, да га поучитъ два и три. Аще такови не послушаетъ, да отлучит се.

(6) И за ересь латинску што су се отвратили хри(с)тіане у латине, да се возврате опетъ во хрстіанство. Ако ли ко обрете пречувъ и не возвратит се во хрстіанство, да се каже како пише у законуку с(ве)тыхъ о(та)цъ.

(7) И да поставитъ церкви^{а)} велика протопопе по васехъ мѣстехъ, да возвратетъ хрстіане от ереси латинске кои су се обратили во веру латинску, и да имъ даду заповедъ духовну, и да се врати всяки хрстіанинъ во свой законъ.

(8) И попъ латински ако се наѣе да хрстіянина обрати во веру латинску, да се каже по закону с(ве)тыхъ о(та)цъ.

¹ P, R, S, T, G, Z 1.

² P, R, S, T, G, Z 2.

³ P, R, T, G 3; S 2; Z nema.

⁴ P, R, T, G 4; S, Z 3.

⁵ P, T, G 5; S 3; Z 4; u R je izgubljen list na mj. čl. P 5—8.

⁶ P, T, G 6; S 4; Z 5.

⁷ P, T, G 7; S 5; Z nema nekoliko listova s čl. P 7—109, R 5—87. a) B — „въ церкви“.

⁸ P, T 8; S 6; G 7.

(9) И ако се нађе полуѡраць и узме хриѡтанку, и ако узлюби, да се крѡти у хриѡтанство; ако ли се не крѡти, да му се узме жена и деца, и да имъ да дѡ от куће, а онъ да се отжени.

(10) И ако се обрете^{a)} [кто еретигъ, а живеть съ хриѡтани, да се по образу пожеже и потомъ да се проженеть; и кто га имать потаити, и тай] да се проженеть яко 1 онъ.

(11) Архиеере да поставеть Духовнике по своихъ иноряхъ и по градовехъ и по селехъ и ти духовници да приметъ благословение [на] Духовно творение везати и рѡшити челоѡкомъ согрѡшения; подобаеть да ѡ слуша всякъ^{a)} челоѡкъ по закону церковному, а они кои несу поставлѡни от архиеера на вещь Духовну, тизи да не духую.

(12) О суде Духовне. Долгу [церковному] белцы да не судить (!); тко ли^{a)} се найде от белаць судиви церковномъ долгу, да платить триста (300) перперъ; токмо церква да судить грѡхи челоѡкомъ.

(13) О Епископу и Митрополиту. Епископи и Игуamani да се по миту не поставе и от сада тко постави^{a)} по миту Митрополита или Епископа или Игумена, да е проклетъ и анатема да будеть; и ако се наѡетъ кои любо по миту поставити, да извержест (!) се оба от сана, речеть си от престола, и поставиви и поставлени.

(14) Игумени да се не ставляють (!) безъ дѡла от церкви.

(15) Игумени по манастирима да се избирають и ставеть чел(овѡ)ци мудри и блази, кои ѡе строити домъ Божи.

(16) Игуamani да жи<ве>тъ у ѡелицахъ договарають се са старци м(ана)стыра того.

(17) И на тисюшу куѡъ да се храни у манастиру и педесеть калуѡеръ.

(18) И предаде царство ми игуманомъ церкви да обладають са свомъ куѡомъ, конми и воли, овцами и васеми што е прилично; и што пише с(ве)ти крусоволь с(ве)тыхъ титоръ (!).

(19) И да уставе по церквахъ законъ кинонический калуѡеромъ у м(ана)стири противу како е кои манастирь.

Iza toga nedostaje 17 članova. Vjerojatno je u predlošku bio izgubljen jedan list od onog kompleksa, koji je bio prebačen u sredinu „zakona Konstantina Justinijana“. Tekst se nastavlja usred čl. P31—R33

⁹ P, T 9; R 5; S 6; G 8.

¹⁰ P, T 10; R 6; S 7; G 8. a) Na tom se mjestu tekst prekida i nastavlja na str. 13 (očevidno u originalu jedan je list premješten). Tom prilikom pri prepisivanju ispao je čitav srednji dio ovog člana.

¹¹ P, T 11; R 7; S 8; G 9. a) B pogrešno "велкъ".

¹² P, T 12; R 8; S 9; G 10. a) B mj. "ли" ima "му".

¹³ P, T 13; R 9; S 10; G 11. a) B pogrešno "попови".

¹⁴ P 14; R 10; S 35; T 39; G 11.

¹⁵ P 14a; R 11; S 35; T 39; G 11.

¹⁶ P 15; R 12; S 35; T 39; G 11.

¹⁷ P 16; R 13; S 35; T 39; G 11.

¹⁸ P 31; R 14; S 35; T 39; G nema.

¹⁹ P 36; R 15; S 35; T 39; G nema.

(20) [...] и да е капа] поповска свободна от данка, ако ли веће^{а)} што работа общине церковне, кроме 3 ныве законите, да даде церкви доходакъ по закону.

И башину церковну нитко продати ни купити можетъ кромѣ заменити^{б)} близъ церкви.

(21) Попъ кои годъ е от своего господара никамо да отходить; ако ли господаръ не име хранити по закону, да доиде къ своме Архиерею и Архиереи да речеть оному властелину да хранитъ попа по закону; да ако они господаръ не име чути, да е попъ свободанъ куде му хотение; ако ли буде попъ башиникъ, да га не волянъ одагнати, токмо да е свободанъ.

Izostavljen je član o "tvrdosti" baštinskih hrisovulja: P40 — R35.

(22) О властелехъ умршихъ. Кои властелинъ има децу а или^{а)} пакъ не узима децу тере умреть и по нѣговои смрти башина пуста останеть, где се обрете от нѣгова рода до треѣга братучеда, тай да има егову башину.

(23) И баштине властелске да су свободне от свию данака царства ми^{а)} разве да дають десетакъ и воиску да воюють по закону.

(24) И да несть [вольнъ] господинъ царъ ни краль ни царица ни прочи господаръ никому башину силомъ заменити ни купити ни узети, токмо аще тому воля полюбитъ.

(25) И властеле и ини людие кои имаю церкви у своихъ баштинахъ, да ий не волянъ господинъ царъ ни патриарха ни светитель под велику церкву положити ту церкву, но да е волянъ баштиникъ те церкви поставити свога калуѣера и да га доведе ко Архиерею и онъ да га потверди,^{а)} у чю будетъ инорю, да га благослови и да облада тай светитель деломъ духовнимъ.

(26) И властелинъ кои се наѣе подложивъ свою церковь по(д) другу церкву веће^{а)} да томъ церквомъ не волянъ.

Izostavljen je idući član o „posadnicima“ na baštini (R41).

(27) Людие кои имаю властеле по башинахъ да им су у башину, токмо што ѣе простити властелинъ или му жена или синъ, то да е свободно, а ино ништо.

(28) Када умре властелинъ кои добри, да се^{а)} дае цару оружие, а ките и бисерѣ и златни пояси и ино стяжаніе синовомъ его. Аще не иматъ сына и иматъ даще<р>, да естъ вольна^{б)} тиёмъ дащи или продати кому свободно.

²⁰ P 31; R 33; S 11; T 14; G 19. а) В погрешно "неће"; б) В — "знаменити".

²¹ P 65; R 34; S 11; T 15; G нема. а) В погрешно "е волянъ".

²² P 41; R 36; S 13; T 17; G 20. а) В — "ини".

²³ P 42; R 37; S 13; T 17; G 20. а) В — "царскими".

²⁴ P 43; R 38; S 13; T 17; G 20.

²⁵ P 45; R 39; S 13; T 17; G нема. а) Ovdje se na str. 15 tekst prekida i vrti се na str. 10.

²⁶ P 47; R 40; S 13; T 17; G нема. а) В погрешно "неће".

²⁷ P 45; R 42; S 13; T 18; G нема.

²⁸ P 48; R 43; S 13; T 19; G 21. а) В мј. "с", има »е«; б) В погрешно „волянъ“.

(29) Аще властелинъ кои обезчасти и осрамоти [властеличиѣа], да платитъ сто перперъ. Ако ли тко обезчаститъ властелина, да платитъ сто перперъ и да будетъ биенъ стапима и да се осмуди.

Izostavljen je idući član o uvredi između sebra i vlastelina (R45).

(30) Аще тко обезчеститъ Архиепера или калуђера или попа, да платитъ сто перперъ и да се заточитъ 40 дана у тавницу яко ругатель Божи.

(31) Аще кои властелинъ узме владиду под силіе (!), да му се обе руке отсѣку и носъ обреже. Аще себаръ узме по силѣ владиду, да се обеси. Ако ли свою другу узметъ по силе, да му се обе руке отсѣкутъ и носъ обреже.

(32) О невере. За неверіе и за свяко согрѣшеніе братъ за брата и о(та)цъ за сина, родимъ за родима кто сихъ отделѣни от иного у своихъ куѣа(x), кой е не сагрѣшилъ, тай да не плати ништа, разве они кой е согрѣшилъ, тогова куѣа да плати.

(33) Властелинъ да се не позива на обеду ни на вечери, разве да се позива прежде обѣда да му се приповеда; и ко буде позванъ преѣе обѣда с приставомъ и не придеть на обѣдъ, да е кривъ и престои^{а)} властелину шесть воловъ.

(34) Када приде властелинъ съ воиске домоу (!) или кои любо войникъ, да га нема нико позвати на судъ докле починеть три неделѣ, потомъ да гледи (! treba: гредe) на судъ.

(35) Властеле велики да се позиваю с книгомъ судиноу, а прочи съ печатомъ.

(36) Ако кои властелинъ пизмомъ, претномъ или инимъ коимъ зло учини, такожде да му се та држава узме, а ина не да<с>тъ (!).

(37) Тко ли умре а има едно село у жупе или међу жупани (!), што се зло учини тому селу пожегомъ или чимъ оному селу, свту штету да плати околина.

(38) [Када се прита два, ако рече единъ от нихъ; „имамъ пристава овде на двору цареву или судину“, да га да. Ако ли естъ на обѣду], да му е рокъ на вечери да га дасть уутро на обѣдъ. Ако ли га буде отслалъ царъ или суди на работу, да е кривъ или да му постави рокъ.

(39) Аще су посадници, да се суде предъ своимъ господаромъ како (dodano: любо) за свое долгове, а за царева да греду пред судіе: за крвѣ, за вражду, и за крадбу, и за гусаре.

²⁹ P 50; R 44; S 15; T 20; G 22.

³⁰ P 95; R 46; S 16; T 21; G 23.

³¹ P 53; R 47; S 17; T 22; G 24.

³² P 52; R 50; S 19; T 24; G 25.

³³ P 56; R 51; S 20; T 25; G 26. a) B — “пред тои“.

³⁴ P 61; R 52; S 21; T 26; G 27. a) P i R “домовъ”; б) B — “гледи“.

³⁵ P 62; R 53; S 21; T, G 27.

³⁶ P 57; R 54; S 22; T 28; G нема.

³⁷ P 58; R 55; S 23; T 29; G нема.

³⁸ P 91; R, S, T, G немају!

³⁹ P 103; R 56; S 24; T 30; G нема. a) B izostavlja “любо“ ali je ispravljajч upisao.

(40) Законъ царевъ. Да се не упуштаетъ посланикъ судинъ к жени^{а)} када нема [мужа] дома, да се не назива (!), но да дасть жена мужу гласъ да греде на судъ; у томъ^{б)} мужъ да не^{с)} кривъ докле му жена дасть гласъ.

(41) О посадницехъ и баштаницехъ законъ. Посадницы и баштаницы кои седе у едномъ селу, всяка плата коя приходить, да плаћаю заедно на люди; како землю држе и работе работаю, тако и плату плаћаю.

Izostavljena su dva člana: o "meropsima" i o zajedničkom radu ukićana (P 68, R 59 — 60).

(42) О сабору себрову. Себрова сабора да несть^{а)}; кто ли се обрете саборникъ, да му се уши обрежу и да се осмуди.

(43) Сирота коя се не яка^{а)} прети или отпирати, да стави парца за себе кои ће се прети за ню.

(44) О пашахъ селскихъ. Коя су села близу, село са селомъ пасе, куда едно село тудјеръ и друго, разве забѣль законихъ^{а)} и ливаде да не пасе нитко.

(45) Жупе жупи да не попасе пашищо; ино и жопа са жопомъ (!), ино село са селомъ; ако ли се обрете единовластелинско или церковно, да се не брани куда и друга жупа пасе.

(46) За потру. Ако тко попасе жито или виноградъ или ливаду, ако тко сътворить нехотениемъ, то да платить што рекутъ душевницы; ако ли нахвалицомъ попасе, да платить попашу т. и н. перперъ^{а)}. [пошакъ между сели ꙗ перперъ], а изванимъ жупамъ сто перпера; и те осудбине цару половина, а граду чие село половина.

(47) О меѣхъ селски(х) законъ. Ште се потвараю сета меѣу собомъ, да иште^{а)} судомъ от с(ве)таго краля када се преставиль; ако тко дасть писаніе царево и речеть^{б)}: "дал ми е господинъ краљ и тако е држалъ мои другъ преѣи мене", ако даде писаніе царско, да будетъ тако да самъ држи, освемъ (!) церковного.

(48) За меѣе селске що се покараю (!) села, да даду обои^{а)} кои ищю сѣдоке (!) едни половину а други половину по закону куде реку [свѣдоци, тогова да есть].

⁴⁰ P 104; R 57; S 25; T 31; G нема. а) R — "властелинъ судити и жена"

б) В "улико"; с) В мј. "не" има "е".

⁴¹ P 67; R 58; S 26; T 32; G 29.

⁴² P 69; R 61; S 29; T 35; G 30. а) В погрешно "есть".

⁴³ P 73; R 62; S 30; T 35; G 31. а) В — "яко".

⁴⁴ P 74; R 63; S 31; T 36; G 32. а) В погрешно "забіо законикъ".

⁴⁵ P 75; djelomično u R 63, S 31 i T 36; G 32.

⁴⁶ P 76—77; R 63—64; S 32; T 37; G 33. а) В погрешно razriješi navedene brojeve brojem »388«. Prilikom tog rada omaškom je izostavljen početak iduće odluke, koju navodimo u zagradama.

⁴⁷ P 79; R 66; S 33; T 38; G 34. а) В — "иштеть"; б) В мј. "речеть" има "пріемъ".

⁴⁸ P 80; R 67; S 45; T 50; G 35. а) В — "ономъ".

(49) Планине што су по земли царској^{а)}, што су планине царске^{в)} да су цару, церковне церковомъ, а властелске властеломъ.

(50) Где су изнесете две кнѣге за едну земљу, тко задржи до sieга-зи доба, тога да е во вѣки, да тко писаніе царево не потвори^{а)}.

(51) За бабунску речъ. Аще тко речетъ речъ злу и безчасну, ако буде властелинъ, да платитъ сто перперъ. Аще ли будетъ себаръ, да платитъ 12 перперъ и да се бие стапима.

(52) О убиствѣ. Аще тко убіетъ нехотениемъ, метнутіемъ камена или оружіемъ не видяще убийство и ударитъ, да платитъ триста (300) перперъ. Ако ли будетъ хотениемъ, да му се обе рѣце осѣкутъ.

И где буде убийство, кои буде [бои завргль, да плати осудбину крви].^{а)}

(53) Tekst se nastavlja na str. 15: Кто (се) обрете убивъ светителя или калуѣера или попа, тай убійца да се обеси.

(54) Кто се обрете убивъ о(тѣ)ца или матеръ или брата или чедо, тай убица да се сажеже на огни.

(55) О емс(т)вѣ. Кад се прѣ властеле, тко се у що упри, да дава емце.

(56) О позваніи. Тко позове кривца предъ судіе, позванъ и не поиде на судъ инъ седи дома, а они кои е позванъ ако приде на рокъ предъ судіе, отстои се по закону, тай да е простъ от тога долга, аще би и повиненъ былъ за кое и позванъ, зашто поззави дома сeditъ, кромѣ аще болѣзанъ обдржитъ его.

(57) За залогѣ. Залогѣ куд се обретаю, да се откупую.

(58) О познанію^{а)}. Аще тко позна свое украдено у кога, да га зове предъ судомъ, и што судъ [речетъ] да платитъ; ако ли га не донесе, село то да платитъ.

(59) О провождени человѣка туждега. Тко проводи человѣка туѣга у туѣу земљу, да му га да самоседмога.

(60) О скубе жу. Тко оскубе браду властелину или добру человѣку, да се тому рука отсѣче; ако ли се оскубета два себра, да платитъ по 12 перперъ.

⁴⁹ P 81; R 68; S 46; T 51; G nema. a) B je tekst pobrkao: nakon ponovljenih riječi "што су" каже "подъ земљу церковну"; b) B — "церкве".

⁵⁰ P 83; R 69; S 47; T 51; G 36. a) B pogrešno "повтори".

⁵¹ P 85; R 70; S 48; T 52; G nema.

⁵² P 86—87; R 71; S 49; T 53; G 37. a) Nedostaje kraj ovog člana i cijeli idući član o ubistvu između sebra i vlastelina. Tu je tekst bio prekinut pogrešno premještenim listom sa čl. 10—19 (počinje krajem 10. čl. — "да се проженетъ яко юнъ"). Tekst se nastavlja na str. 15.

⁵³ P 95a; R 73; S 51; T 55; G 38.

⁵⁴ P 96; R 74; S 52; T 56; G 39.

⁵⁵ P 88; R 75; S 53; T 57; G nema.

⁵⁶ P 89; R 76; S 54; T 57; G nema.

⁵⁷ P 90; R 77; S 55; T 58; G 40.

⁵⁸ P 92; R 78; S 56; T 59; G 40. a) B pogrešno "о ползи".

⁵⁹ P 93; R 79; S 57; T 60; G 41.

⁶⁰ P 97—98; R 80—81; S 58; T 61; G 42.

(61) О пожегу. Тко се нађе ужегъ кућу или гувно или сламу или сено по пизме ткому, да се пожегалацъ тай сажеже на огни; ако ли се не нађе, да той село дастъ пожегалца. Ако ли га не да, да той село платитъ што би они пожегалацъ платилъ.

Zatim je izostavljeno 13 članova (R 83—95) vjerojatno je u predlošku izgubljen jedan list. Tekst se nastavlja u drugoj polovici člana R 96 o trgovcima:

(62) [А трговци мали и великиє да носет куплю без забаве по земли царевой] како му е воля да носи и где му е воля продавати да продає.

(63) Цариникъ царевъ да не^{a)} волянъ забавити или задржати трговца да му куплю кою продасть у безцене; волно да проходи сваки трговацъ и волно да проходи са своіомъ купломъ.

(64) Аще властелинъ задржи трговца, да плати т. (300) перперъ;

(65) О пришалцихъ. Тко приде ва градъ или ва село, што има са собою да предасть станянину или малъ или великъ, да му преда коня и ино що има, и станянинъ да придржитъ той, и када хоће они гостъ да поће, да му преда станянинъ васе; а кому буде що погинуло, да му плати станянинъ васе.

(66) А градска земля што е около града, што се нађе у кући (! треба: на њои гуси) или украде, да платитъ васе тай околина.

(67) Где се град обори, да направе грађани тогай града и жупа коя е от предѣлъ тога града.

(68) Всякой воисце да обладають воеводе колико и царъ; што реку, да се чую. Ако ли тко у чемъ предупере (? треба: пречує), да име оно осужденіє кое бы было и онем кои бы цара преслушали; и судове мали и големи кои су на во<и>сце да имъ суде воеводе а инъ нитко.

(69) Церков тко обори на воисци, да се убіє или да се обеси.

(70) На во<и>сци сваде да не; ако ли сасвадита (? треба: се свадита) два, да се бієта, а инъ нитко о<т> воиникъ да имъ не поможеть; [ако ли тко потече и поможе] на порвицу, да се кажуть, руке да имъ се осѣкутъ.

(71) Што тко купи от плена изъ туђе землѣ што буде пленѣно по царевой земли, да е волянъ (!) купити от того плена и они изъ туђе землѣ; да га држи и има како свое.

⁶¹ P 99; R 82; S 59; T 62; G 43.

⁶² P 119; R 96; S 67; T 71; G 49; Z 13.

⁶³ P 120; R 97; S 67; T 72; G нема; Z 14. а) В погрешно »ie«.

⁶⁴ P 122; R 98; S 67; T 72; G 50; Z 14.

⁶⁵ P 125; R 99; S 68; T 73; G 51; Z 15.

⁶⁶ P 126; R 100; S 69; T 73; G i Z немају.

⁶⁷ P 127; R, S, T, G немају; Z 16!

⁶⁸ P 129; R, S, T, G немају; Z 17!

⁶⁹ P 130; R 101; S 70; T 74; G нема; Z 18.

⁷⁰ P 131; R 102; S 7P; T 74; G нема; Z 19.

⁷¹ P 132; R 103; S 71; T 75; G 52; Z 20.

(72) Поклисаромъ законъ кои иду цару. Поклисаръ тко гредѣ изъ туѣ землѣ къ цару или отъ цара ко своему господару, гдѣ приходи у чие либо село, да му се чини частъ, да му се свега доволно, да да обѣдуе или вечера, и да гредѣ напредъ у ина села.

(73) О записаніи бащине отъ цара. Що запише господинъ царъ бащину кому и запише село у бащину, да је логахвету (!) 30 перперъ за русоволъ а дяку за писаніе 6 перперъ.

(74) О во <и> сцы коя гредѣ е. Войска коя гредѣ по земли царевой [гдѣ] падне у коемъ селу, друга по нои^{а)} идући да не падне у то село.

(75) О русоволѣхъ царскихъ.^{а)} Гдѣ се находе хрусоволи цар<е>ви, гдѣ се находе що су учинѣни градовомъ царевимъ, шо имъ пише да не волянъ потворити ни господинъ царъ ни инъ нитко, да су хрусоволи цареви тверди.

(76) Царева речъ и писаніе да се не пориче, но да стои непоколебимо.

Tu se (str. 18) tekst prekida, posljednim odredbama iz „Zakona Konstantina Justinijana“ te se nastavlja na str. 26.

(77) Аще ли се обрете у чѣмъ хрусоволю слово лажно преписаніе (!), речи премещеніе <и> ино што не повелѣу (!) царъ, да си тизи хрусовульи раздеру а они да не има баштине.

(78) Посадникомъ по зе<м>ли царевъ законъ. Посадникомъ законъ по земли, да несть волянъ ни единъ господаръ пре<з> законъ ништа учинити, развѣ што е царъ записа и учиню у законицехъ, той да му работа и дава. Ако ли му учини што безаконно, повелѣва господинъ царъ, да е волянъ всяки делатель са своимъ господаремъ или съ царемъ или са господомъ царицомъ или са властелиномъ или са церквомъ и с кимъ любо прети се, да га не волянъ нитко задржати отъ суда царева, разве да му судіе суде по правди; и ако упри делатель господара, да га уемчи судіа царевъ како да плати господаръ все делателю на рокъ и потомъ да несть^{а)} волянъ они господаръ оному никое зло учинити.

(79) Повеленіе царевое. Нитко ничѣга чел(овѣ)ка да не прими, ни церква ни властелинъ, ни прочи убо человѣкъ да не прими ничѣга чел(овѣ)ка безъ книге царева; такой да се каже кто любо како и неверникъ.

⁷² P 133; R 104; S 72; T 76; G 53; Z 21.

⁷³ P 134; R 105; S 73; T 77; G нема; Z 22.

⁷⁴ P 135; R, S, T немају; G 54; у Z је изгубљен лист са чл. R 106—108. а) В погрешно "пуно"

⁷⁵ P 137; R, S, T немају; G 55. а) В "царицы"; вјеројатно је погрешка учињена због испуштања претходног члана — P 136 — гдје се поминје carica.

⁷⁶ P 136 само опѣи смисао; исто тако R 106, S 74 и T 78; али је у G 55 исто као и у B.

⁷⁷ P 138; R у чл. 85; S и T немају; G 55!

⁷⁸ P 139; R 107; S 75; T 79; G нема.

⁷⁹ P 140; R 108; S 75; T 80; G нема.

(80) Такожде и тргове и кнезове и по градовехъ чєга чел(овѣ)ка примуть, темъ же образомъ да се кажу и одаду.

(81) Законъ властеломъ. Властеломъ и властели<чи>-ћемъ (!) коимъ е далъ господинъ царъ землю и градове, ако се кои от ни<х> обрете опленивъ село и люди и створилъ пре<з> законъ царевъ, што е узаконилъ на саборе, да му се узме држава и што буде зло створилъ, да плати све от свое куће и да се каже како прибѣгалацъ (!)

(82) Ако се обрете гусаръ предша (!) през државу краищника и плени гдегоде и опет се врати с пленомъ, то да платитъ краищникъ самоседмо.

(83) Ако се обрете властелинъ или властеличинъ или инъ чел(овѣ)къ побегалацъ и инъ кто любо царевъ, тере устане околина или жупа на нѣгову кућу и на нѣгово достоянїе, аще таково учине, да су као и неверници цареви.

(84) За гусаре законъ царевъ. Повелѣнїе цареву по всѣхъ земляхъ и по градовехъ и по жупахъ и по краищехъ: гусара и тати да не ни у чїемъ предѣлу, и симъ образомъ да се укратитъ табда и гусарство; у коем се селу наће татъ или гусаръ, тои - зе село да се плени, а гусаръ да се обеси стрмоглавъ, а татъ да се ослепи, и господаръ села да се доведе свезанъ къ цару, да плаћа све што е учинилъ (цару) (!) татъ и гусаръ изъ-перва и до сада, яко тат и гусаръ да се каже.

(85) Такожде и кнези кои се обретаю владавцы по землѣ тако да будутъ изтезани аще се и<з>наиде у нихъ татъ или [гусаръ].

(86) Аще ли су ти власници казали господаремъ, а ти господари <онехажали, ти господари> да се кажу како тати.

(87) Тати и гусари да се не милуютъ: ако се ухвати у гусарини или га преда<с>тъ село или жупа, да се педепсе якоже е уписано: да се [не] помилуютъ, но ослепитъ и обѣситъ якоже е уписано.

(88) Аще тко поише судомъ гусара и тата, [а] не будетъ обличенїя, да имъ е оправданїе желѣзо што имъ е возложїо господинъ царъ, да га узимлю от врата церковныхъ от огня и да га постави на святой трапези.

(89) О судїахъ. Судїе кое е поставилъ господинъ царъ по земли судити, ако пишу зашто за гусара и тати или за кое

⁸⁰ P 141; R, S, T, G немају!

⁸¹ P 142; R 109; S 76; T 81; G нема; Z 23.

⁸² P 143; R 110; S 76; T 82; G 56; Z 24.

⁸³ P 144; R 111; S 77; T 83; G нема; Z 25.

⁸⁴ P 145; R 112; S 78; T 84a; G нема; Z 26a.

⁸⁵ P 146; R 113; S 78; T 84; G i Z немају.

⁸⁶ P 147; R 114; S 78; T 84; G нема; Z 26b.

⁸⁷ P 149; R, S, T немају; G 57; Z 27.

⁸⁸ P 150; R 115; S 78b; T 84c; G нема; Z 28.

⁸⁹ P 148; R 116; S 79; T 85; G нема; Z 29.

любо оправданіе судебно, теръ. е преслуша книгу судіе царева или церква или властелинъ или тко убо чел(овѣ)къ у земли, ти-зи вси да се посуде (!) яко и преслушници цареви.

(90) Кои судиа е у двору цареву и учини се кое зло, тем-зи да се расуди; ако ли се парца намѣромъ на дворе цареве, да имъ расуди судиа дворски, а нико да се не позива на дворъ царевъ мимо области судину (!) коихъ е поставилъ^{а)} царъ, токмо да гредє свакъ предъ своего судю.

(91) Повелѣніе царєво. От сада и напредъ да естъ оправданіе и залогъ (!) и за мало и за велико дѣло: за велико дѣло да су 24 властеле, за помаѣ 12, за малахно 6; и ти властеле первѣе да идуть у церкву и попъ у ризахъ да ихъ закуне, и када се закуну, кога оправе, да су веровани.

(92) Како е законъ у деда царева у светога краля, да су велимъ властеломъ вели властеле судіе а поманимъ чел(овѣ)комъ противу ихъ, а себромъ дружина ихъ, и да нїе [у] властеле наречени сродника ни прїятеля ни пизматора.

(93) Иноверцем и трговцемъ судіе властели: половина нихъ а половина вернихъ по закону с(ве)таго краля.

(94) Кои се по оправди вышеречени властеле куну и оправе, и потомъ наиде обличени <з>а ону вину за кою су оправили [да узме царъ на техъ властелехъ кои су оправили]^{а)} глобу по тисющу перперъ и потомъ за живота да несу ти властеле веровани. Ако ли се наиде ере су мито узели да га оправе, да плати вышереченое и да се заточе во ину землю незнану.

Ако ли га по нѣкои пизми права отдаду и послѣ га наиде неповинанъ, да ти судіе вышереченое подлегутъ.

(95) Аше е жупа и не имѣе одинаго господара, те има судіе и ѣепалиє поставлене коихъ е поставилъ царъ по васехъ, те ѣепалиє да поставе страже по васехъ жупе<х>; ако се што украде или гусаръ узме кому или кое зло учини у той жупи, тай кому учинѣно тай часть^{а)} да гредеть да му плате ѣепалиє и власницы те жупе да плате от свое куѣе, а они власницы да ищу и траже гусаре и тате.

(96) Ако е планина пуста међу жупами, села да блюдутъ стражу и да плате што се зло учинило, околина (!) села у той планини села коимъ е речено блюсти^{а)} стражу.

⁹⁰ P 175; R, S, T, G, Z nemaju! a) B — „поставленъ“.

⁹¹ P 151; R 117; S 79; T 86a; G 58; Z 30.

⁹² P 152; R 118; S 79; T 86b; G nema; Z 31.

⁹³ P 154; R, S, T, G i Z nemaju!

⁹⁴ P 154; R, S, T nemaju; G 59; Z 32. a) B je izostavio riječi u zagradama, ali ih je ispravljач dodao.

⁹⁵ P 157; R, S, T i G nemaju; Z 33. a) B pogrešno „часть“.

⁹⁶ P 158; R, S, T i G nemaju; Z 33. a) B — „блюстити“.

(97) Посланицы судини или цареви сирѣчь цахви, да не гредуть никомо (!) безъ книге судине или царева, развѣ куде ихъ послаю суди да имъ пишутъ книге и да не имуть ино чинити разве што имъ пишеть книга.

(98) О купцехъ. Купцы кои греду ноцію а кои не припусти власникъ или господаръ села тога, да облегу у селу купцы ти по закону цареву, како е у законицехъ, аще що изгуби тай путникъ, господаръ села того све да платитъ, ере ихъ нису у село пустили.

(99) О людехъ изванскихъ и трговцехъ кои греду. Ако коему любо путнику или терговцу гусаръ или татъ што нибудь учини, да гредуть ти-зи вси къ цару, да имъ [плати царъ што буду изгубили, а царъ да иште владающе те землѣ где буде погинуло, а ти вла<да>ющы да ишу страже и гусаре.

(100) И всякъ путникъ и трговаць да доходи ко пръвымъ^{a)} стражамъ са свимъ що има и носи, да га проводе и предаю стража стражи са свимъ; ако се што згоди да изгуби, да им су опра[вданіе] веровани чел(овѣ)цы: што реку душомъ ере су изгубили, то да имъ плате ѣпаліе и стражи.

(101) На суду кои се суде парцы и кои се при за свою потребу, и они параць зашто га при, да не^{a)} волянъ параць ине речи говорити потворне на онога парца ни за неверу ни за ино дѣло, разве да му [отпира, а] када сверши судъ ако што има да говори предъ судами.

(102) Јако же преже рекохомъ, посланицы госпоцкы да не гредуть безъ книги но да имъ дають книге судіе, а друге да држе такове у себе, какове су дали посланикомъ кое су послале по земли, да ако буде потворъ посланикомъ, ере буду ино учинили него што пише книга, или ако буду преписали книге на инъ образъ, да имъ је^{a)} оправданіе да иду предъ судіе, и аще су совершили како пише у^{b)} судине книге кое (!) судіе држе, <д>а су прави; ако ли се обрету ере су инако претворили судъ, да имъ руце осеку или езыкъ уреже.

(103) Сваки судіа што суди, да уписуе судове и^{a)} да држу (!) у себе а другу да даю оному кои се буде оправиль на судъ (!)

(104) Судіе да послаю посланики добре, праве и достоверне.

И парци кои исходе на судъ царевъ, да кою речъ изговоре у первину, те-зи речи да су вероване и тем-зи речемъ да се суди и послѣднимъ ништа.

⁹⁷ P 162; R 119; S 80; T 87; G нема; Z 34.

⁹⁸ P 159; R 120; S 81; T 88a; G нема; Z 35.

⁹⁹ P 160; R 121; S 82; T 88b; G 60; Z 36.

¹⁰⁰ P 160a; R 122; S 83; T 88c; G нема; Z 37. a) B — «правымъ».

¹⁰¹ P 161; R 123; S 84; T 89a; G нема; Z 38. a) B — »іе«.

¹⁰² P 162; R 124; S 84; T i G немају; Z 39. a) B — »се«; b) B — »и«.

¹⁰³ P 163; R 123; S 84; T 89b; G 61; Z 40. U роѣткu je red riječi od B ро-
brkan: «сваки судіа што упису суди друг судове».

¹⁰⁴ P 167; R 124; S 85; T 89c; G 62; Z 41.

(105) О Паницахъ аще гредеть. Паница откуда греде и найде кога или посѣче или окрвави а не до смрти, такову пѣяницы да му се око изме и рука отсѣче; ако ли панъ кога задере или папучъ (!) кому скине или капу, или што узме оружје или ино што, или кою срамоту учини а не окрвави, или ако удари рукомъ или ногомъ, када се отрезни от вина, да се ухвати и удари стапомъ сто кратъ и врже у тавницу 12 дни: када га изваде, паки да га бую и да плати 40 перперъ.

(106) Ако се обрете златаръ у граду ковы^{а)} динаре тайно, да се тай златаръ сажеже и да градъ плати глобу што речеть царъ; ако ли буде у селу, да се то село плени [и] распе, а златаръ сажеже.

(107) Повеление царевое. Да се царске книге не потвараю. И паки рече царъ, аще бы писалъ царъ книгу по милости или по серчби кому, или по любви за нѣкога, а она книга нѣсть писана по закону како е поставио законъ прав <д>у, да суд <и> е ту книгу не веруютъ аще и царева естъ, но да суде по закону и врше законъ поставлени, како пише законикъ, прави судъ Божи.

(108) Законъ царски рече: иже (с) скотомъ блудъ сотвори, срамни^{а)} удъ да осѣкут се ему.

(109) Иже блудъ (!) сотвори са еретикомъ, називаетъ се якоже пишеть законъ церковни.

А пленѣнымъ иже у робству и поклисаремъ несть канона съ иновернымъ ясти и пити.

(110) Иже са оружьемъ придеть на село или у кући (!), ма чемъ смерть да приемлютъ.

(111) Аще вржетъ каменомъ на кућу и сатретъ ѣреמידу рекому тиглу, любо ли какав кровъ будетъ, аще метнетъ едною, да платитъ сто перперъ аще будетъ [не] хотениемъ се сотворитъ; аще ли хотениемъ, то да платитъ триста перперъ.

Аще ли врата обьетъ и вниде внутръ и до (!) куће расхититъ, [да му се руке отсекутъ] и да платитъ вражду речену. Аще и судинъ посланикъ е, да не сотворитъ тако.

(112) Законъ царевъ. Аще продаеть што судиа за долгъ комунски или любо чи (!), и продает се въ градъ или на саборе съ обличение<м>, иже се продаеть, тои судиа купити да не можетъ, ни посланикъ судинъ, зане же ти ценитъ и продають — како може чел(овѣ)къ купити и ценити; и аще купитъ, таи купля ничто же естъ.

¹⁰⁵ P 166; R 125; S 86; T 90; G 63; Z 42.

¹⁰⁶ P 169; R 126—127; S 87; T 91; G 64; Z 43. а) В — “какве”.

¹⁰⁷ P 171; R, S, T i G немају; Z 44.

¹⁰⁸ R 128; S 88; T 92; G 65; Z 45 o bludu uopće; SS A gl. 8. а) В — “сравни”.

¹⁰⁹ R 129—130; S 89; T 93; G нема; Z 46. Prvi dio ovog člana — o bludu s jeretikom očividno netočno prepisan, budući da svi drugi rukopisi govore o jedenju s jeretikom.

¹¹⁰ R 131; S 90; T 94; G 66; Z 47.

¹¹¹ R 132; S 90; T 84; G 66; Z 47.

¹¹² R 133; S 91; T 95; G 67; Z 48; SS A gl. 6.

(113) Возбраняетъ законъ да не дрзнетъ^{a)} чел(овѣ)къ взети жену плачевну скоро по самрти же; а та же още дрзне за инога бреме плачевно (!) приемлетъ, ни тако да се уда докле придуть дружина его и истино сказуютъ, ако умрлѣ е, и тако да пождитъ еще лѣто едино.

(114) Аще жена не савршитъ речено въ писаніе и посагнетъ за инога мужа, а мужи своемъ ничесо вразуме, аще придеть то(и) войникъ, да будетъ истезана о вине яко блудница, и та и поемню; тай войникъ волянъ е возвратити жену свою въспеть.

И аще у робство запанетъ, тако подобаеъ женѣ ожидати^{a)} мужа своего; аще ли же и^{b)} посягнетъ за инога мужа, свагда се свободитъ плена и придуть, волянъ е мужъ ею возвратити.

(115) Нѣкои законъ рече: дужна е жена петъ лѣтъ мужа чекати, а послѣ аще о немъ не слишитъ ничесоже о животу, тако можетъ и посягнути. Азъ гл(агол)ю верни<м>: не такожде, но до десетаго лѣта ждитъ друга своего.

(116) Законъ аще тко дѣвицу разтлитъ. Повелѣваеъ законъ: аще тко понудитъ дѣ<в>ицу растлитъ, аще то сотворитъ по силе с нею да узме^{a)} или коимъ облащеніемъ, да урежутъ ему носъ и дасть дѣвицы третю честь имѣнія своего.

Аще се то буде са изволеніемъ оное, не введшимъ же родителемъ, иегда же знаютъ о томъ делу, аще убо хоцетъ поети (!) ту жену и пристають родители [dodano: да будетъ бракъ; аще ли одинаго либо родители] не приемлютъ...

Zatim je izostavljen kraj ovog člana i još R 141—147 (o bludu, o vraždi i o krađi „ovošćia“.

(117) [Аще кто въ дни мимо ходеще вънидетъ въ чи либо виноград] путемъ и уберетъ гроздиа [или] овоща и у махраму или понесетъ у руцы, той [не] судит се; ако ли у кошъ беретъ, да платитъ 12 перперъ.

Аще ли [у нощи] уберетъ да изоблѣтъ, да платитъ двадесетъ перперъ.

Аще ли беретъ да уживетъ, да платитъ што буде обемаль и да га бють.

(118) Аще тко уберетъ туждега жита рукомъ киту, да га бють и ино нищо.

Аще ли жне српомъ, да платитъ што е, и да га бють: аще будетъ богатъ тако буди; аще ли убогъ убере, да платитъ то едино што буде рукомъ убра пшеницы и да га бють.

(Drugom rukom:) Конецъ книги сея.

¹¹³ Ovaj je član vještački sastavljen od poč. R 134 i kraja R 137; isto je u S 92 i 95 i u T 95 i 99a. Ali u istom kombiniranom obliku ali u boljoj stilizaciji isti član dolazi u G 68. Z ima samo početak ovog člana, jer kraj teksta u rukopisu nedostaje — Z 49, Isp. SS B gl. 6. a) B — “изнегъ”; b) B — “не”.

¹¹⁴ R 138; S 95; T99b; G 69. a) B — “женъ жити”; b) B — “не”.

¹¹⁵ R, S, T nemaju; G 69; SS G gl. 15.

¹¹⁶ R 139—140; S 96; T 100; G 70; SS G gl. 15—16. a) B — „уже”.

¹¹⁷ R 149—152; G 75.

¹¹⁸ R 153—154; G 76.

„ZAKON KONSTANTINA JUSTINIJANA“

Skraćena Sintagma	Studen. skraćena sintagma	Zakon „Justinijana“	Sofijski rkp.	Tekeljin rkp.	Grbaljski rkp.	Zagrebački rkp.	Bogišićev rkp.	Ravanički rkp.
		1	1	bez br.	1	1	1	1
		1	2	1	2	2	2	2
		2	3	2	3	3	—	3
		3	4	3	4	4	3	4
		31	5	4	5	5	4	5
		31	6	5	6	6	5	6
			7	6	ZMS 74	—	—	ZMS 147
			8	7	ZMS 75			ZMS 148
			9	8—10	ZMS 75			ZMS 149—152
			10	11—13	ZMS 76			ZMS 153—4
		4—6	11	14	7	7	6	7
		7	12	15	8	8	—	8
		8	13	16	9	9	7	
		9	14	17	10	10	8	
		10—11	15	18	11	11	9	
		12	16	19	12	12	10	
		13	17	20	13	13	11	
		14—16	17	21	14	14	12	
			17	22	15	15	13	
			18	23	16	18	14	
			19	20	23—24	16	15	
			20	21	25	17	16	
			21	22	26	18	17	
			22	23	27	—	18	
			—	—	—	20	—	
		23	24	28	19	21	19	
		24	25	29 a	20	22	20	
		25	26	29 b	21	23	21	
		26	27	30 a	22	24	22	
		27	28	30 b	23	25	23	
		28	29	31	24	26	24	
A 6 c	34 c		30	32	25	27	25	
A 6 d	34 c		31	33	—	28	26	
A 6 f	—		32	34	26	29	27	
A 6 f	—		33 a	35	27	30	28	
A 6 g	—		33 b	36	28	31	29	
A 6 k	—		34	37	—	32	30	
A 11	29 a		35	38 a	29	33	31	
A 11/2	29 b		36	38 b	30	34	32	
A 11/4	29 d		37	39	31	35	33	
A 13/4	—		38	40	32	36	34	
D 6	40 a 8		39	41	—	37	35	
D 6 c	40 c		40	42	33	38	36	
D 6 f, h, i	40 f, h		41	43	34	39	37	
D 7 a	30 a		42 a	44	35	40	38	
D 7 c	30 b		42 b	45	36	41	39	
D 7 d	30 c		42 c	46 a	—	42	40	
D 7 h	—		43 a	46 b	37	43	41	
D71, c, f, m	30 c		43 b	46 c	38	44	42	
			43 c	46 d	39	45	43	

Ravanički tekst ZKJ poznat je samo prema primjedbama uz izdanje Sofijskog teksta. Stoga ovdje bilježimo samo podatke o primjedbama.

Skraćena sintagma	Studen. skraćena sintagma	„Zakon Justinijana	Sofijski rkp.	Tekeijin rkp.	Grbaljski rkp.	Zagrebački rkp.	Bogisićev rkp.	Ravanički rkp.
D7	30 m, n		43 d	46 c	39 djel.	46	44	
D 11	57		44 a	47	40	47	45	
E 1	31		44 b	48	41	48	46	
D 2	33		45	48	42	49	47	
E 3	54		46	50	—	50	48	
E 4 a	32 a		47	51	43—44	51	49	
E 4 b	32 b		48	52 a	45	52	50	
E 4 c	32 d		49	52 b	46	53	51	
E 6 d, e	37 d, c		50	53	47	54	52	
			51	53	—	—	—	—
I 1	46 a		52 a	54 a	48	55	53	
l 1	46 b		52 b	54 b	49	56	54	
K 3	—		53—54	55	50—52	57	55	
K 3	—		55 a	55 b	53	58	56	
K 3	—		55 b	56 b	—	—	57	
K 3	—		56 a	57	—	59	58	
K 3	—		56 b, c	58	—	60	59	
K 4	—		57	59 a	—	—	60	
K 4	—		58 a	59 b	55	62	61	
K 4 c	—		58 b	59 c, d	—	63	62	
K 4 d	—		59	59 e	55	63 a	63	
K 4 e	—		60	60 a	56	63 b	64	
K 4 f	—		—	—	56	63 c	65	
K 4 h	—		61	60 b	56	63 d	66	
K 4 i, j	—		62	61	—	—	67	
K 4 k	—		63	62	57	64	68	
K 4 l	—		64	62 b	58	65	69	
K 4 m	—		64	63 a	58	—	70	
K 4 n	—		65	63 b	—	—	71	
K 4 n	—		66—67abc	64	59	66	72	
K 4 o	—		67 d	65	60	67	73	
K 5	—		68	65	61	68	74	
K 6	—		69	66—67	62	69	75	
K 8	47		70	68	63—64	70	76	
K 8	47		71	69	65	71	77	
K 8	—		72	70	66	72	78	
K 8	47		73	71 a	67	73	79	
K 8	47		74	71 b	68	74	80	
K 8	47		75	72	69	75	81	
T 2	45		76	73	70	76	82	
T 3 c	28		77	74	71	77	83	
T 3 d	28		78	75	72	78	84	
T 4 a	43		79	76	73	79	85	
T 4 c	43		80	77	74	80	86	
T 4 d	43		81	78	75	81	87	
T 1	42		82	79	76—78	82	88	
			83	80				
			84	o školama				
				81				
			85	o vojsci				
				82				
				o nevjeri				
				i vojnicima				
A 12			86—87	83	79—80	89	89	

DUŠANOV ZAKONIK

<i>Prizrenski rkp.</i>	<i>Ravanički rkp.</i>	<i>Bogišičev rkp.</i>	<i>Grbaljski rkp.</i>	<i>Zagrebački rkp.</i>	<i>Sofijski rkp.</i>	<i>Tekelijin rkp.</i>
1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	—	2	3
4	4	4	4	3	2	4
5	izg.	5	5	4	3	5
6	"	6	6	5	4	6
7	"	7	7	izg.	5	7
8	"	8	7	"	6	8
9	5	9	8	"	6	9
10	6	10	8	"	7	10
11	7	11	9	"	8	11
12	8	12	10	"	9	12
13	9	13	11	"	10	13
14	10	14	11	"	35	39
14 a	11	15	11	"	35	39
15	12	16	11	"	35	39
16	13	17	11	"	35	39
17	17	izg.	13	"	37	41
18	18	"	13	"	37	41
19	19	"	—	"	37	42
20	21	"	—	"	38	43
21	22	"	14	"	39	44
22	23	"	—	"	40	45
23	24	"	—	"	41	45
24	25	"	15	"	41	46
25	26	"	—	"	42	46
26	27	"	—	"	42	46
27	28	"	—	"	42	47
28	29	"	16	"	43	47
29	20	"	—	"	37	42
30	—	"	17	"	—	—
31	33	20	19	"	11	14
32	30	izg.	—	"	43	48
33	31	"	18	"	44	49
34	32	"	—	"	10	13
35	14	18	—	"	35	39
36	15	19	—	"	35	39
37	16	izg.	12	"	36	40
38	—	"	—	"	—	—
39	—	"	—	"	—	—
40	35	—	—	"	11	60
41	36	22	20	"	13	17
42	37	23	20	"	13	17
43	38	24	20	"	13	17
44	41	—	—	"	13	18
45	39	25	—	"	13	17
46	42	27	—	"	13	18
47	40	26	—	"	13	17
48	43	28	21	"	14	19
49	49	—	—	"	18	23
50	44	29	22	"	15	20
51	—	—	—	"	—	—
52	50	32	25	"	19	24

<i>Prلزrenski rkp.</i>	<i>Ravanički rkp.</i>	<i>Bogišičev rkp.</i>	<i>Grbaljski rkp.</i>	<i>Zagrebački rkp.</i>	<i>Sofijski rkp.</i>	<i>Tekelijtn rkp.</i>
53	47	31	24	izg.	17	22
54	48	—	—	"	17	22
55	45	—	22	"	15	20
56	51	33	26	"	20	25
57	54	36	—	"	22	28
58	55	37	—	"	23	29
59	—	—	—	"	—	—
60	—	—	—	"	—	—
61	52	34	27	"	21	26
62	53	35	27	"	21	27
63	—	—	—	"	—	—
64	—	—	—	"	—	—
65	34	21	—	"	11	15
66	—	—	—	"	—	—
67	58	41	29	"	26	32
68	59	—	—	"	27	33
69	61	42	30	"	29	35
70	60	—	—	"	28	34
71	—	—	—	"	—	—
72	—	—	—	"	—	—
73	62	43	31	"	30	35
74	63	44	32	"	31	36
75	63	45	32	"	31	36
76	63	} 46 }	} 33 }	"	} 32 }	} 37 }
77	64					
78	—	—	—	"	—	—
79	66	47	34	"	33	38
80	67	48	35	"	45	50
81	68	49	—	"	46	51
82	—	—	—	"	—	—
83	69	50	36	"	47	51
84	—	—	—	"	—	—
85	70	51	—	"	48	52
86	} 71 }	} 52 }	} 37 }	"	} 49 }	} 53 }
87						
88	75	55	—	"	53	57
89	76	56	—	"	54	57
90	77	57	40	"	55	58
91	—	38	—	"	—	—
92	78	58	40	"	56	59
93	79	59	41	"	57	60
94	72	izg.	37	"	50	54
95	46	30	23	"	16	21
95 a	73	53	38	"	51	55
96	74	54	39	"	52	56
97	80	} 60 }	} 42 }	"	} 58 }	} 61 }
98	81					
99	82	61	43	"	59	62
100	83	izg.	43	"	59	62
101	84	"	44	"	60	63
102	—	"	—	"	—	—
103	56	39	—	"	24	30
104	57	40	—	"	25	31
105	85	izg.	45	"	61	64
106	—	"	—	"	—	—
107	86	"	—	"	61	65

<i>Prizrenski rkp.</i>	<i>Ravanički rkp.</i>	<i>Bogišičev rkp.</i>	<i>Grbaljski rkp.</i>	<i>Zagrebački rkp.</i>	<i>Sofijski rkp.</i>	<i>Teklijin rkp.</i>
108	87	izg.	—	izg.	62	66
109	—	—	—	—	—	—
110	88	"	} 46	} 6	} 63	} 67
111	89	"				
112	90	"	—	7	64	68
113	—	"	—	8	64	68
114	91	"	—	9	65	69
115	92	"	—	10	65	69
—	93	"	—	11	65	69
116	94	"	47	12	66	70
117	—	—	—	—	—	—
118	95	—	48	13	67	71
119	96	62	49	13	67	71
120	97	63	—	14	67	72
121	—	—	—	—	—	—
122	98	64	50	14	67	72
123	—	—	—	—	—	—
124	—	—	—	—	—	—
125	99	65	51	15	68	73
126	100	66	—	—	69	73
127	—	67	—	16	—	—
128	—	—	—	—	—	—
129	—	68	—	17	—	—
130	101	69	—	18	70	74
131	102	70	—	19	70	74
132	203	71	52	20	71	75
133	104	72	53	21	72	76
134	105	73	—	22	73	77
135	—	74	54	izg.	—	—
136	106	76	55	"	74	78
137	—	75	55	"	—	—
138	85 djel.	77 !	55 !	"	—	—
139	107	78	—	"	75	79
140	108	79	—	"	75	80
141	—	80	—	"	—	—
142	109	81	—	23	76	81
143	110	82	56	24	76	82
144	111	83	—	25	77	83
145	112	84	—	26 a	78	84 a
146	113	85	—	—	78	84 a
147	114	86	—	26 b	78	84
148	116	89	—	29	79	85
149	—	87	57	27	—	—
150	115	88	—	28	78 b	84 c
151	117	91	58	30	79	86 a
152	118	92	—	31	79	86 b
153	—	93	—	—	—	—
154	—	94	59	32	—	—
155	—	—	—	—	—	—
156	—	—	—	—	—	—
157	—	95	—	33	—	—
158	—	96	—	33	—	—
159	120	98	—	35	81	88 a
160	121	99	90	36	82	88 b
160 a	122	100	—	37	83	88 c

<i>Prizrenski rkp.</i>	<i>Ravanički rkp.</i>	<i>Bogišičev rkp.</i>	<i>Grbaljski rkp.</i>	<i>Zagrebački rkp.</i>	<i>Sofijski rkp.</i>	<i>Tekelijin rkp.</i>
161	123	101	—	38	84	89 a
162	119	97	—	34	80	87
162 a	124	102	—	39	84	—
163	123	103	61	40	84	89 b
163 a	124	104	62	41	85	89 c
164	—	—	—	—	—	—
165	—	—	—	—	—	—
166	125	105	63	42	86	90
167	124	104	62	41	85	89 c
168	—	—	—	—	—	—
169	126	106	64	43	87	91
169 a	127	—	—	—	—	—
170	—	—	—	—	—	—
171	—	107	—	44	—	—
172	—	—	—	—	—	—
173	—	—	—	—	—	—
174	—	—	—	—	—	—
175	—	90	—	—	—	—
176	—	—	—	—	—	—

<i>Ravanički rkp.</i>	<i>Bogišičev rkp.</i>	<i>Grbaljski rkp.</i>	<i>Zagrebački rkp.</i>	<i>Sofijski rkp.</i>	<i>Tekelijin rkp.</i>	<i>Skraćena sintagma</i>
128	108	65	45	88	92	A 8
129	109	—	46	89	93	
130	110	66	47	90	94	A 11
132	111	66	47	90	94	
133	112	67	48	91	95	A 6
134	113	68	49...	92	96	B 6
135	—	—	izg.	93	97	
136	—	—	"	94	98	
137	113	68	"	95	99 a	
138	114	69	"	95	99 b	G 3
—	115	69	"	—	—	G 15
139	116	70	"	96	100	G 15—16
140	možda izg.	70	"	—	—	
141	—	71	"	—	—	
142	—	71	"	—	—	
143	—	72	"	—	—	M 3
144	—	72	"	97	101	M 3
145	—	73	"	—	—	—
146	—	73	"	—	—	—
147	—	74	"	—	—	—
148	—	75	"	—	—	—
149—152	117	75	"	—	—	—
153—154	118	76	"	—	—	—

R é s u m é

LE MANUSCRIT DE BOGIŠIĆ ET LA RÉDACTION CADETTE DE LA CODIFICATION DE DOUCHAN

Selon l'opinion de Florinsky, la Codification de Douchan comprend le recueil de trois oeuvres législatives: la traduction abrégée du Syntagme de Blastarès, Le Code de Douchan et la traduction remaniée du »Nomos georgicos« nommés »Lois du tzar Justinien«. Sans s'arrêter sur la controverse — ce Codex Tripartitus fut-il composé par l'ordre du Tzar ou bien fut-il le résultat de la codification privée — on pourrait l'appeler »Codification de Douchan« en conséquence de deux raisons: 1°) nous trouvons le Code de Douchan précédé de deux recueils byzantins mentionnés presque dans tous les manuscrits et 2°) l'évolution de cette oeuvre législative se réalise dans tout le recueil.

Abstraction faite aux différences peu importantes que nous trouvons dans tous les manuscrits, cette Codification s'est conservée dans trois rédactions principales, dont le trait caractéristique consiste en différents remaniements du Syntagme. Dans la rédaction ancienne le Syntagme abrégé garda le système abécédaire de l'original. La deuxième rédaction (rédigée probablement au commencement du XVe siècle) remplace le système abécédaire par la classification de la matière selon le contenu (les mss de Stoudenitza et de Rakovitza). La troisième rédaction (la rédaction cadette) présente le Codex bipartitus: le Syntagme y manque, mais une grande partie de ses chapitres est insérée dans les deux autres codes qui se nomment maintenant »Lois du tzar macédonien Etienne« et »Lois du tzar Constantin Justinien« (ou »des tzars Constantin et Justinien«).

La rédaction cadette est le moins étudiée. Selon la conjecture de St. Novaković elle apparut au commencement du XVIIe siècle comme le fruit des études littéraires des moines de Peć, mais A. Soloviev prouva que l'apparition de cette rédaction avait été causée par des besoins pratiques de la justice et qu'elle gardait sa valeur pratique dans le littoral serbe de l'Adriatique même aux XVIIe—XVIIIe siècles, le fait qui était confirmé par les études de Šerović et de Sindik.

Novaković et Florinsky ne connaissaient la rédaction cadette que par sa version de Ravanitza et par son remaniement dans les mss de Sofia-Tököly. Les trois mss contenant la version littorale étaient encore inédits. Ce n'est qu'en 1938 que M. A. Soloviev publia le ms du XVIIIe siècle provenant de Gerbal (contrée au Sud de Catarro), qui présente par endroits le texte meilleur que dans les mss de Ravanitza et de Sofia et qui contient un certain nombre des articles omis dans ces mss. L'analyse des mss de Gerbal et des Paštrovićs (territoire au Sud de Gerbal) persuada cet éminent connaisseur de l'histoire du droit serbe que la rédaction cadette avait été rédigée au XVe siècle et qu'elle ne provenait pas de Peć mais du littoral monténégrin.

Le troisième ms de ce groupe, dont le texte nous publions ici, confirme la thèse de Soloviev. Malgré que ce ms représente une copie récente et estropiée, son contenu, son style et son vocabulaire démontrent qu'il avait été copié sur un original du XVe siècle, ce qui pose une base pour la reconstruction du texte originaire de la rédaction littorale. Cette rédaction n'avait supprimé qu'un petit nombre d'articles de la rédaction ancienne et presque tous ces articles étaient

déjà omis dans certains mss de ce groupe, notamment dans les mss de Bistrizza et de Hodoš.

Le rédaction cadette prit son origine sur le littoral, suivant toute apparence sur le territoire des Paštrovičs au XVe siècle. Elle était en vigueur dans cette contrée jusqu'à la fin du XVIIIe siècle, subissant une évolution perpétuelle dont témoigne le texte du ms zagrébien des Paštrovičs.

En 1647 la contrée Gerbal se soumit à Venise et en obtint l'autonomie dans la justice analogue à celle des Paštrovičs. C'est alors apparut le remaniement gerbalien de la Codification de Douchan ayant pour base le texte des Paštrovičs, d'où étaient supprimés maints articles qui ont cessé à être actuels.

Avant cela, probablement au commencement du XVIe siècle, le texte des Paštrovičs fut transporté au nord en Slavonie (région entre la Sava, la Drava et le Danube, qui à cette époque tomba au pouvoir des Turcs) et servit de base à la version de Ravanitza. Au XVIIe siècle cette rédaction subit encore un remaniement — c'est la version de Sofia (3 mss) et sa variante serbisée de Tököly (4 mss).

Le manuscrit de Bistrizza est le plus ancien de ce groupe. Il est écrit en latin et contient 100 articles. Le manuscrit de Hodoš est le plus récent de ce groupe. Il est écrit en latin et contient 100 articles. Le manuscrit de Zagreb est le plus ancien de ce groupe. Il est écrit en latin et contient 100 articles. Le manuscrit de Ravanitza est le plus ancien de ce groupe. Il est écrit en latin et contient 100 articles. Le manuscrit de Sofia est le plus ancien de ce groupe. Il est écrit en latin et contient 100 articles. Le manuscrit de Tököly est le plus ancien de ce groupe. Il est écrit en latin et contient 100 articles.